

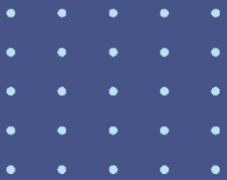

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ
ПРЕДСТАВНИКІВ РОМСЬКИХ
ГРОМАД НА МІСЦЕВИХ
ВИБОРАХ 2020 РОКУ В ЯКОСТІ
КАНДИДАТІВ В ОРГАНИ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Виконавець:
Монастирський
Євгеній Дмитрович

Замовник:
Міжнародний фонд
«Відродження»

Монастирський Євгеній

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

«ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ РОМСЬКИХ ГРОМАД НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ В ЯКОСТІ КАНДИДАТІВ В ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ»

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у рамках операційного дослідницького проєкту.

Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження»

Березень 2021

ЗМІСТ

	Ст.
МЕТОДОЛОГІЧНА ДОВІДКА	<u>3</u>
РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	<u>4</u>
РОЗДІЛ 1. МОТИВАЦІЯ УЧАСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ РОМСЬКИХ ГРОМАД У МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ	<u>9</u>
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ	<u>18</u>
2.1. Визначення кандидатів із партійною приналежністю	<u>18</u>
2.2. Вплив кандидатів від ромської громади на порядок денний партій	<u>22</u>
2.3. Організаційна сторона передвиборчої кампанії	<u>27</u>
РОЗДІЛ 3. ОСОБИСТИЙ ВИМІР ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ	<u>34</u>
3.1. Побудова комунікації з виборцями та сприйняття електоральних настроїв	<u>34</u>
3.2. Вплив етнічної ідентичності на проведення кампанії	<u>37</u>
РОЗДІЛ 4. ОЦІНКА ДОСВІДУ УЧАСТІ В МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ	<u>43</u>
4.1. Проблеми та перешкоди з якими стикнулися кандидати від ромської громади на місцевих виборах	<u>43</u>
4.2. Оцінка власного досвіду та готовність до подальшої участі у публічній політиці	<u>47</u>
РОЗДІЛ 5. РЕКОМЕНДАЦІЇ	<u>54</u>

МЕТОДОЛОГІЧНА ДОВІДКА

Протягом грудня 2020 року та січня 2021 року було проведено 17 глибинних інтерв'ю з представниками ромських громад, які балотувалися на місцевих виборах восени 2020 року. Респондентів було відібрано із запропонованого Ромською програмою МФ «Відродження» списку з 25 кандидатів від ромських громад на місцевих виборах 2020 року. Респонденти проведеного дослідження репрезентують всі 8 областей, в яких представники ромських громад балотувалися у місцеві органи влади, а саме Дніпропетровську, Закарпатську, Кіровоградську, Одеську, Чернігівську, Черкаську, Харківську та Херсонську області. 4 з 17 опитаних кандидатів від ромських громад були жінки, відповідно 13 – чоловіки.

Інтерв'ю проводилося методом face-to-face онлайн за допомогою програми відео- та аудіо-зв'язку Zoom. Інтерв'ю проводилося за стандартизованою структурованою анкетною.

Всі інтерв'ю записувалися для подальшої розшифровки та аналізу отриманих даних за допомогою інструменту для якісного та контент-аналізу ATLAS.ti.

Обмеження даного дослідження визначаються, по-перше, методом відбору респондентів – відбір відбувався за заздалегідь узгодженим списком кандидатів від ромських громад, який був складений Міжнародним фондом «Відродження» і містив значну частку партнерів фонду. Отже, певна ангажованість опитаних могла спричинити підтверджувальне упередження (confirmation bias) з боку деяких респондентів, які схильються до стверджувальних відповідей інтерв'юера через афіліацію дослідження до джерела підтримки його чи її громадських ініціатив¹. Також респонденти можуть бути під впливом повзучого детермінізму (hindsight bias), тобто розцінювати події з недавнього минулого (свою участь у виборах) як більш зрозумілі та логічні, додавати їм об'єктивної мотивації².

Додатково обмеженням даного дослідження ж представлення виключно особистого досвіду кандидатів. Водночас досвід ромських громад не є описаним, що частково позбавляє дане дослідження необхідного рівня контекстуалізації. Нестача контексту також виражається у відсутності у вибірці представників політичних партій та організацій, які висували представників ромських громад на місцевих виборах жовтня 2020 року. У дослідженні не висвітлюється й потенційна проблема інструменталізації політичними силами та публічними політиками наявності представників ромських громад у їхніх списках кандидатів. Водночас, ці контекстуальні проблеми можуть бути основою для майбутніх досліджень.

---

¹ Westen, D. (2007). *The political brain: The role of emotion in deciding the fate of the nation*. Public Affairs Books.

² G. Mazzoni, M. Vannucci. (2007). Hindsight bias, the misinformation effect, and false autobiographical memories. Invited paper. *Social Cognition*, 25, 203-220

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Права на політичну та громадську участь мають широке поле застосування і варіюються від виборчих прав до рівного доступу до державної служби та прямих та непрямих форм участі у веденні державних справ на всіх рівнях, від місцевого до національного. Концепція політичної та громадської участі розвивається, і кілька міжнародних правозахисних механізмів визнали, що права участі тепер можуть розглядатися як такі, що мають комунікуватися та забезпечувати всім рівні та ефективні можливості для участі у процесах прийняття рішень щодо всіх питань, які становлять суспільний інтерес.

Розвиток можливостей політичної участі представників ромських громад інструментами репрезентативної демократії, право на участь у політичному та громадському житті самостійно є ключовими правами людини. Вони відіграють важливу роль у виявленні та усуненні дискримінації, адже дають змогу забезпечити відображення поглядів і інтересів всіх членів суспільства в законодавстві, політиці та інших формах прийняття рішень на різних рівнях суспільства.

Представники ромських громад, як в даному дослідженні, так і взагалі, є невід'ємною частиною українського суспільного ландшафту. Втім, їхні політичні права реалізуються не завжди та не у повній мірі.

У цьому дослідженні ми звертаємо увагу на проблеми обізнаності представників ромських громад щодо механізмів реалізації своїх виборчих прав – адже бути кандидатом є важливою частиною повсякденної участі у житті громади та можливістю представити своє бачення щодо покращення життя в ній³. Ми висвітлюватимемо можливості представників ромських громад включатися у більші політичні проекти (партії) та їхню (не)можливість впливати на їхній порядок денний у різних соціальних та регіональних ситуаціях. Дуже важливим аспектом цього дослідження є звернення до «слона у кімнаті» – впливу етнічної ідентичності кандидатів від ромських громад на їхні передвиборчі кампанії. При цьому важливим є те, що всі опитані представники ромських громад, які реалізували свої політичні права, можливо, надихнули інших представників своїх громад реалізувати свої права як виборців. Втім, сам процес реалізації цих прав залишається, щонайменше, проблемним.

2020 рік був не тільки роком пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 та роком місцевих виборів в Україні, що пройшли у жовтні, але й роком суттєвих змін у виборчому законодавстві. Новий виборчий Кодекс передбачає застосування в Україні двох типів виборчих систем: мажоритарна система відносної більшості для невеликих населених пунктів (населення до 10 000 осіб) та пропорційна система з відкритими партійними списками для виборів у обласні ради та у населених пунктах, де кількість виборців становить більше, ніж 10 тисяч (хоча спочатку планува-

---

³ See: Arendt, H. (1961) What Is Freedom? In *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. 143-171.

лося 90 тисяч, причому зміни по кількості виборців відбулися в останній момент). Застосування пропорційної системи з відкритими списками у громадах із понад 10 тисячами виборців автоматично передбачає кандидування тільки за партійними списками. І це в невеликих містах та селах, де люди без всяких партій часто знають один одного і обирають за справами, а не за брендами. Тому, хоча загалом система відкритих партійних списків має багато переваг, як-от дозволяє голосувати і за партію, і за конкретних кандидатів, краще зберігає зв'язок із виборцями, стимулює гендерно збалансоване представництво та сприяє кадровому оновленню партій, за актуальних умов та відсутності альтернативного способу висування, зокрема через формування списку незалежних кандидатів, політичні партії монополізували право на висування кандидатів.

Основним джерелом мотивації рішення балотуватися на місцевих виборах для представників ромських громад було особисте бажання покращити життя громади, в якій вони живуть, яке вкорінене у їхній приватний досвід як громадських активістів та адвокатів ромських громад. Вбачаючи у можливості бути обраними в місцеві органи влади певний вищий рівень легалізації власного активізму, представники ромських громад шукали можливості балотуватися від партій, які не тільки співпадали з їхніми переконаннями та ідеологічними уявленнями, але й мали історію принаймні «слабких зв'язків».

Необхідність балотуватися виключно від партії⁴ для більшості кандидатів від ромських громад відкривала для них певні можливості: по-перше, частина кандидатів отримала більше, ніж одну пропозицію від національних або регіональних політичних партій, а отже різні партії могли пропонувати різні можливості; по-друге, кандидати від ромських громад мали перед собою ідеологічну палітру, з якої вони могли обирати ідеї, що найбільше відповідають їхнім власним переконанням. Втім, найчастіше остаточне рішення приймалося з огляду на історію особистих стосунків з певними партійними організаціями та їхніми лідерами.

Щонайменше двоє кандидатів від ромських громад мали довшу історію членства у партії, що їх висувала, та/або, іноді, особистих добрих стосунків з партійними лідерами та організаторами. Це позитивно впливало на їхню можливість визначати порядок денний своїх передвиборчих кампаній, втім не впливаючи на загальнонаціональні програми. У окремих випадках представника ромської громади запрошували балотуватися в якості «технічного кандидата» (два випадки у вибірці цього дослідження), тобто такого, який не претендує на посаду, але виконує символічну функцію, перебуваючи у списку кандидатів.

Більшість опитаних кандидатів від ромських громад не мали впливу на порядок денний партій, що їх висували. Водночас, ці кандидати мали високий рівень свободи у визначенні програми та пріоритетів власних передвиборчих кампаній. Ця свобода в організації втім часто залишала кандидата сам на сам з

---

⁴ В більшості випадків опитані проживали у населених пунктах з більш ніж 10 000 населення, отже, були змушені висуватися від партії.

організаційною роботою для передвиборчої кампанії. Не маючи великого досвіду у проведенні передвиборчих кампаній, частина кандидатів від ромських громад кооперували зусилля з іншими кандидатами під час проведення передвиборчих кампаній. Така передвиборча кооперація⁵ потенційно підсилювала присутність кандидата на окрузі та знімала частину фінансового навантаження.

Щодо організації роботи з виборцями, то абсолютна більшість кандидатів від ромських громад проводили очні зустрічі з громадами, у деяких випадках нехтуючи карантинними обмеженнями⁶. Втім, частина кандидатів наголошує на тому, що вони самі носили засоби індивідуального захисту, як і частина виборців.

Володіючи досвідом громадянського активізму, більшість опитаних кандидатів намагалися залучити різні верстви населення до зустрічей, докладали зусиль, щоб звернути на себе увагу та, разом з агітацією, пояснити людям, як працює нова система голосування за відкритими списками. Важливо, що більшість кандидатів не балотувалися у округах, населених здебільшого ромами. Виключенням тут є тільки Закарпаття, де більшість кандидатів від ромських громад балотувалися від різних партій в Ужгороді, чим фактично ослаблювали одне одного, апелюючи разом до великої, але єдиної ромської громади міста.

Також досвід громадянського активізму сприяв тому, що певна частина кандидатів прямо артикулювала своє зацікавлення у проведенні прозорих виборів зі своєї сторони. Деякі дослідження вказують на те, що “grassroot activism” (активізм на рівні низових організацій) сприяє утвердженню кандидатів-активістів у необхідності проведення чесних та прозорих виборів⁷. Подібне ставлення до виборчого процесу крізь іонізацію попередньо виключених представників громад можна було також спостерігати на другому турі виборів у Сенат Сполучених Штатів Америки у штаті Джорджія (5 січня 2021 року), де низові активісти наполягали на якомога більш прозорих та чесних виборах, і для цього залучали найширшу мережу активістів, особливо серед афро-американських громад, які часто виключені з нормального виборчого процесу через те, що Джорджія є «історично південним

---

⁵ Jason Roy & Christopher Alcantara (2015) The Candidate Effect: Does the Local Candidate Matter?, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 25:2, 195-214, DOI: 10.1080/17457289.2014.925461; PUT, G-J., von Schoultz, A., & Isotalo, V. (2020). Fighting over friends and neighbors: The effect of inter-candidate geographic distance on intra-party competition. *Political Geography*, 81, [102219]. <https://doi.org/10.1016/j.pol-geo.2020.102219>

⁶ Варто вказати на те, що нехтування карантинними обмеженнями не було виключним явищем серед кандидатів від ромських громад. Наразі немає досліджень щодо кількості порушень карантинних обмежень кандидатами по всій країні, отже не можна робити узагальнюючі висновки, однак, деякі коментатори вказують на те, що переформатування передвиборчих кампаній (у діджитальний формат) хоч і відбувалося, але здебільшого у великих містах. Див.: <https://blog.liga.net/user/schepurenko/article/mistsevi-vibori-ta-covid-19-agitatsiya-vimusheno-pereyde-v-didjital>

⁷ Див.: Zhuravlev, O., Savelyeva, N. & Erplyeva, S. The Cultural Pragmatics of an Event: the Politicization of Local Activism in Russia. *Int J Polit Cult Soc* 33, 163–180 (2020). <https://doi.org/10.1007/s10767-019-9321-6>; Mjelde, Hilmar Langhelle. Still indispensable: how modern parties need grass roots activists for campaigning and sustaining democracy. PhD Dissertation, 2014, The University of Bergen.

штатом»⁸. Представники ромських громад в Україні не мають такого досвіду побудови широких мереж активістів, втім, мають розуміння виборів як таких, що вимагають спостереження, контролю та чесності.

У комунікації з електоратом більшість опитаних кандидатів від ромських громад стикалися щонайменше з трансляцією стереотипів на кандидатів ромської національності. Тобто кожен кандидат, особливо якщо він або вона не балотувалися у компактному ромському поселенні, сприймався як універсалізований представник ромської громади. Також частина опитаних кандидатів від ромських громад стикалися з так званім «чорним піаром», тобто спробами дискредитації їхньої кампанії та особистості із використанням для цього медіа та соціальних мереж. Подекуди ця інструменталізація етнічної ідентичності електоратом та конкурентами мала активний та агресивний характер, втім не маючи наслідків для здоров'я та життя кандидатів. Кандидати, що стикалися з агресією чи несприйняттям з боку електорату або «чорним піаром» з боку конкурентів, частіше за все або не відповідали на закиди, або нівелювали негатив щодо себе конструктивною медіацією та комунікацією з електоратом та своїми опонентами.

Проблема передвиборчої кампанії більшості опитаних кандидатів від ромських громад полягала в тому, що їм бракувало другого етапу комунікації з виборцями поза звичайною агітаційною роботою, а саме – побудови переконання в тому, що бодай частина з електорату, який підтримував їх, прийде та безпосередньо проголосує за них на виборах. Це стало однією з базових системних помилок більшості опитаних кандидатів від ромських громад. Частково вони зрозуміли необхідність такої роботи з електоратом вже безпосередньо у день виборів.

Щодо інших викликів, кандидати від ромських громад найчастіше стикалися з адміністративно-бюрократичними та особистими проблемами. Особисті проблеми були здебільшого або вмотивовані ромською ідентичністю опитаних нами кандидатів, або певними особистими конфліктами в громаді. Адміністративно-бюрократичні зазвичай були пов'язані з незначимими порушеннями законів та норм передвиборчого процесу, як-от належна реєстрація кандидата, реєстрація виборчого фонду кандидата в депутати, тощо. Зазвичай адміністративно-бюрократичні проблеми, якщо такі виникали, могли вирішуватися або партією, яка мала у штабі юристів, що працюють з проблематикою виборчого права, або кандидати зверталися до рідних та знайомих з юридичною освітою і практикою, які допомагали у вирішенні таких проблем.

Оцінюючи участь у виборчому процесі, більшість опитаних кандидатів від ромських громад вбачають позитив у здобутому досвіді попри те, що 15 з 17 опитаних програли вибори у своїх округах. Здебільшого опитані вибудовують для себе

---

⁸ Vanessa Williamson and Mohammed Memphis. Georgia grassroots groups helped Biden win. Will the party listen to them on the issues? <https://www.brookings.edu/blog/fixgov/2020/12/11/georgia-grassroots-groups-helped-biden-win-will-the-party-listen-to-them-on-the-issues/>

доволі чіткий паттерн розвитку як активних членів своїх громад, які готові інвестувати свої сили та час у покращення життя своїх співгромадян. Таким чином, частина опитаних кандидатів від ромських громад говорять про досвід виборів як про підґрунтя для того, аби балотуватися у майбутньому.

Говорячи про негативну сторону досвіду участі у виборах, також комунікуються «уроки», що будуть корисні у майбутньому. Опитані кандидати від ромських громад у більшості вказують на власні ж проблеми з організацією передвиборчої кампанії, яка стала зрозуміла їм лише під кінець передвиборчого процесу, тобто вони не до кінця розуміли чим є передвиборча кампанія та її механіка. Також частина опитаних невдоволена пізнім впровадженням нового Виборчого кодексу України з великою кількістю нововведень. Тобто, певним чином, передвиборчі кампанії окремих кандидатів ставали, окрім іншого, просвітницькими майданчиками щодо голосування за новим законодавством. Враховуючий той факт, що більшість опитаних не мала попереднього досвіду балотування, для них новелли Виборчого кодексу були викликом та бар'єром для роботи з електоратом.

Вимагаючи певної допомоги та навчання у сфері організації та управління передвиборчим процесом, опитані кандидати від ромських громад, в більшості, планують балотуватися на виборах різних рівнів у майбутньому. Важливо, що після переважних поразок частина з опитаних вважає, що їхні передвиборчі кампанії мають бути спроектовані та скеровані заздалегідь, в тому числі на базі попереднього досвіду. Тобто, можна говорити про те, що більшість опитаних кандидатів від ромських громад змогли конструктивно поставитися до досвіду участі у публічній політиці та працювати над досягненням такої мети, як обрання на виборчі посади в органах влади різних рівнів. Цей досвід є, певною мірою, формоутворюючим для більшості опитаних кандидатів від ромських громад, які першочергово бачать у своєму виході на «політичну арену» репрезентацію власної етнічної громади. Таким чином вони адвокатують повноцінне представництво як одну з базових цінностей ліберальної демократії⁹.

---

⁹ Benoît-Rohmer, F., & Hardeman, H. (1994). The representation of minorities in the parliaments of Central and Eastern Europe. *International Journal on Group Rights*, 2(2), 91-111.

РОЗДІЛ 1. МОТИВАЦІЯ УЧАСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ РОМСЬКИХ ГРОМАД У МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ

Для частини опитаних кандидатів від ромської громади участь у місцевих виборах 2020 року не була запланованою чи самоціллю. Водночас, абсолютна більшість з опитаних кандидатів вже належить до активної частини ромської громади, тобто є такими її членами, що мають досвід громадської діяльності щонайменше на рівні самої ромської громади. Отже, перехід до участі у місцевих виборах для активної частини ромської громади став скоріше результатом їхнього персонального розвитку в рамках вже відомих їм соціальних ініціатив. У такій ситуації рішення взяти участь у виборах стало скоріше логічним переходом до більш активної залученості у життя населених пунктів, в яких вони проживають.

Рішення про висунання кандидатури було ще, я скажу так, до виборів, може місяця за три... але тоді ще не було ясності з цим законом новим. Я хотів, ну і планувалось, висунанцем мажоритарно, ну мажоритарна система звичайна. То єсть самовисунанцем планувалось, але потім ввели закон... Руки опустились, але потім бистенько зібралась на мій подив команда із двадцяти осіб, і ми рішили таки, ну, всі разом іти. Але вообщє плани про політику не ялось навіть і не думай про політику, розумієте, то єсть організація організацією, допомога була, ну, ромського населенню. Також людям допомагали, про політику навіть, ну, скажем, так і думок не було

Богдан, Чернігівська область

Ну, такая мысль и желание, оно, в принципе, периодически возникало, но каким-то образом не было таких условий на тот момент... А уже более конкретно это после того, как мы где-то вот в восемнадцатом году мы начали делать политические школы для наших ромских, ромской молодежи, ромских активистов, и в принципе с этого момента где-то и появилась такое уже более четкое видение.

Володимир, Одеська область

Це кінець серпня, кінець, принципи кінець серпня, це я вирішив, що я йду кандидатом у депутати

Роберт, Закарпатська область

У мене була мрія ще в дев'ятому класу стати кимось в цій сфері. Потім це все якось забулось, продовжував я активно займатись громадською роботою, здобував собі потихеньку ім'я. Мене люди дізнавались, дізнавались моїм вчинкам... Потім змінив місце роботи, переїхав знову до себе в селище, бо я навчався в іншому місті... і почав знову відновлювати, так сказати, позиції. І от майже там за неділю до виборів, я вирішив висунути свою кандидатуру на посаду в депутати.

Костянтин, Кіровоградська область

Для певної частини кандидатів від ромської громади рішення балотуватися восени 2020 року стало логічним продовженням їхньої громадсько-політичної діяльності та вираженням рішення. Декількома опитаними обговорювалося питання попередньої участі в виборчому процесі у якості кандидатів, що відкрилися для них саме цього року з прийняттям нового Виборчого кодексу України.

Залучення політично активних представників ромської громади видається природнім продовженням їхнього залучення у громадське життя населеного пункту, де вони проживають. У деяких випадках вибори 2020 року слугували інструментом продовження або поглиблення участі у місцевому самоврядуванні¹⁰. Дається взнаки те, що це не завжди пов'язано з «позитивною дією» – тобто включенням ромського кандидата у списки лише через його/її етнічну ідентичність. Природньою видається гіпотеза про залучення політичними партіями представників ромської громади у місцях компактного проживання ромів для оформлення власного політичного впливу у таких населених пунктах. І в деяких випадках представники ромських громад або погоджувалися інвестувати свій соціальний капітал та репутацію у політичну силу в обмін на певний рівень впливу та автономності. Втім, виявилось, що більшість респондентів мали більше особистої мотивації у виборі політичної сили, від якої вони хотіли б висуватися.

Решение я принял еще в две тысячи двенадцатом году, когда баллотировался на пост президента наш теперешний президент Владимир Зеленский. Я был, ну как бы сказать, волонтером на этих президентских выборах, и я был наблюдателем на выборчому округу.

Антал, Харківська область

¹⁰ Jonathan Rauch and Raymond J. La Raja. Re-engineering politicians: How activist groups choose our candidates—long before we vote. <https://www.brookings.edu/research/re-engineering-politicians-how-activist-groups-choose-our-politicians-long-before-we-vote/>; Див. також: Zimmer A., Smith D., Alijla A. (2016) Political Parties and Political Volunteering/Participation. In: The Palgrave Handbook of Volunteering, Civic Participation and Nonprofit Associations. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-137-26317-9_24

Особисто я сам і не думав даже подаватись в депутати. До мене звернулася там, політична сила... що вони хочуть мене включити до кандидати в депутати. Коли ми зустрілися з ними, почали спілкуватись, ну в нас була плідна співпраця з секретарем міської ради, ми там по ромським питанням постійно працювали, постійно... І тоді, вони самі ж вирішили чогось мене включити, і до мене звернулися і кажуть: ми вас хочем включити.

Володимир, Черкаська область

Я уже был депутатом местного совета в ОТГ, вернее не в ОТГ, а тогда это ещё это было, это была досрочная рада... я посмотрел на возможность участия в выборах, как на стратегическую возможно[сть], то есть это стратегически выгодно было мне как руководителю организации.

Вадим, Харківська область

Це було після інциденту в нашій школі. Тобто школа, в якій я навчалася, навчалися мої діти от, і коли почали випускати в одинадцятий клас дітей, і викликали нашу пані мер до школи, і вони не хотіли давати на одинадцятий клас не хватало дітей, тобто дітей українських - українців. От, і не хотіли кошти виділяти на одинадцятий клас. І були роми. І пані мер відкрито заявила: а кому мені виділяти кошти із бюджету міського, ромам, циганам? Ну от так от заявила.

Юлія, Чернігівська область

Ну, я решил уже как бы давно выдвигать свою кандидатуру, очень давно. Мне не нравится отношение, скажем так, многих людей по отношению к ромам, мне не нравится, и я хотел для себя допустим ну показать что ромам как сказать что тоже люди, потому что у каждого, вот я с многими людьми сталкиваюсь, они конечно ну так немножко дискриминация есть. И я хотел всем доказать, что ромам тоже могут быть депутатами, ромам могут быть политики, ну ромам ничем не хуже остальных.

Микола, Дніпропетровська область

Іноді мотивацією до висування своєї кандидатур на місцевих виборах 2020 року також ставала засобом маніфестації внутрішнього поколіневого конфлікту всередині ромської громади.

я думав про це [балотуватися] років даже п'ять назад, коли в нас були невеличкі проблематики тут между ромами, і ромам не було до кого звернутися, не було допомоги, вообще между ромськими лідерами... перед цим одного разу я тоже був у кандидати в депутати якби в сільській раді, но я зрозумів, що то не так просто політика, і там ромам дуже слабо можна там подати, но рідко що можуть роми попадати без досвіда, без підготовки до того, щоби ром долучився тудя до їхніх правіл, такого моменти

Арсеній, Закарпатська область

У певних випадках участь жінок-ромок у виборах стала можливою не тільки і не стільки через їхню соціально-політичну активність, яка для них є повноцінною роботою і в якій вони часто більше залучені, ніж роми-чоловіки, але впровадження обов'язкової ґендерної квоти¹¹. З одного боку, така зміна у виборчому законодавстві дає можливість жінкам ромської національності бути залученими у виборчі списки з більшою вірогідністю, з іншого – це створює простір для маніпуляцій, як-от залучення представниць ромської громади як «технічних кандидаток»¹². Потрапляння кандидатки у список в якості «технічної» означає для неї пасивну роль у передвиборчій кампанії заради, власне, виконання ґендерної квоти.

знаєте, я довго не думала, бо всі ці роки, коли я мала балотуватися, ще в дві тисячі десятому і так даліє, я над цим не думала, бо не хотіла бути депутатом. А потім це було так, знаєте, якось, ну балотуватися, так балотуватися. Був такий закон, що більше і жінки мають бути, і жінки мають такі ж права як і чоловіки, і я вирішила балотуватися.

Світлана, Закарпатська область

¹¹ Відповідно до ст. 219 Виборчого кодексу України (згідно внесених змін Закону України № 805-IX від 16.07.2020р.) у кожній п'ятірці партійного виборчого списку, як єдиного, так і територіального, у виборчому окрузі, де 10 000 тисяч і більше виборців, щонайменше двоє кандидатів мають бути кожної статі, а у разі формування організацією партії єдиного та територіальних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі

¹² Fox, R., Lawless, J., & Feeley, C. (2001). Gender and the Decision to Run for Office. *Legislative Studies Quarterly*, 26(3), 411-435

Ну, во-первых, я это делала пять лет тому назад тогда и подходила к этому более серьезно. В этом году я подходила просто лишь бы, то есть это было не баллотирование лично у меня, а ну я шла техническим, да техническим в помощь для других.

Елеонора, Закарпатська область

У подальшому розвитку передвиборчої кампанії дуже важливим аспектом є підтримка з боку родини та ближчого кола соціальних мереж кандидатів від ромської громади. Перш ніж кандидати від ромських громад вирішили взяти на себе емоційне та фізичне навантаження балотуватися на виборах у місцеві органи влади, вони, ймовірно, шукали підтримки тих, хто їх найкраще знає – своїх сімей. Не має значення, чи є кандидати авторитетними у своїй місцевості, чи їх політична партія популярна; якщо вони хочуть мати шанс на перемогу, їм потрібна підтримка тих, хто поруч. Втім, скоріше через образ публічної політики в Україні, як сфери, в якій мало справедливості та багато корупції, більшість опитаних кандидатів від ромської громади говорять про часткову підтримку з боку родини та занепокоєння з боку близьких саме через ризик публічного приниження. У деяких випадках підтримка мала дискурсивне навантаження «важливої справи» для ромської громади, що не обов'язково означає емоційну підтримку.

Мои знакомые там, допустим, ну, которые там украинцы наши, мои там друзья, они говорили зачем тебе это надо... А так родственники там, ромы, то они конечно же рады все были

Микола, Дніпропетровська область

В этом моем решении нельзя сказать, что не поддержали, все поддержали все понимают что надо, с кем я общаюсь, особо непонимания уже нет. Ну все прекрасно понимали, что если раньше, даже хотя бы пятнадцать двадцать лет назад, это не совсем понимали, зачем идти в депутаты местных советов, то сейчас понимают ну большинство ромов

Рустам, Одеська область

Підтримували всі, багато з ромів підтримували, а ще більше підтримувало не-ромів. Особисто підтримував на той час голова нашої селищної ради. Він хотів бачити представника ромської національності в органах місцевого самоврядування

Костянтин, Кіровоградська область

...людей, которые не поддерживали меня в плане вот моего решения, их практически не было. Были некоторые люди, говорили, что в таком контексте зачем тебе это нужно, потому что сейчас у тебя нет никакого негатива, о тебе не существует никакой информации негативной, но если ты станешь политиком и будешь принимать участия в предвыборной кампании, ты сразу станешь для многих, для многих плохим, только знал, что ты занимаешься политикой

Януш, Херсонська область

Вы знаете, некоторые друзья вот отговаривали это вот делать, причем друзья, которые знают меня там больше двадцати лет. И вот они говорили, что зачем тебе это нужно? Там всё грязно, там нечистые отношения, там люди идут набивать карманы, и это никак не связано с тобой в том плане, что ну как бы знали, что моё отношение к этому и переживали, что мне будет тяжело, находиться в такой сфере невежества, назовем вот так вот

Володимир, Одеська область

Меня поддержали, во-первых, меня родные люди поддержали, поддержали некоторые коллеги на моей работе, те которые и директор лично на моей работе меня поддерживала. Вот, те люди, которые, с кем я вращаюсь в одной сфере, те были за. Были за и наша организация «Ромен» тоже, что я пробую, что я пытаюсь, не на одном месте, я пытаюсь, ну, расти и лично, и профессионально

Руслан, Харківська область

Помітною є тенденція до загального упередження кандидатів щодо того, хто і як сприймав їхню мотивацію брати участь у виборах. Тобто більшість опитаних, часто спираючись на власний досвід як активістів та публічних представників і адвокатів ромської громади, бачили певну місію у власному «поході в політику». Тому вони, частіше за все, раціоналізували (не)сприйняття близькими їхнього бажання балотуватися необхідністю власної участі у політичній площині життя громади. Таким чином, кандидати від ромської громади вибудовували своє власне ставлення до публічної політики – для них це спроба легально вплинути на найбільш болючі проблеми громади та місцевості, в якій вони живуть. Особливо це помітно, коли говориться про дуже чіткі проблеми ромської громади (як-от поширення вживання наркотичних речовин) та поколіневий конфлікт у компактному ромському поселенні.

Батьки не підтримали, вони переживали тому, що ми йшли, як Вам правильно сказати? Ми проти торгівлі! Роми торгують наркотичними засобами, і ми з цим почали боротися, і дуже багато в нашу адресу почались погрози

Юлія, Чернігівська область

Ну з нашої сторони, ромські старі лідери, ну, не давали нам можливості, ну протівилися, щоб молодьож не попав у кандидатах в депутатах. Почему? Щоб ром попаде в депутати там, старі як не зможуть якби лідерувати внутрі в таборі. Бо молодьож буде вирішувати питання. Они зрозуміли, що они якби бессильні для того, молодьож даже хоче по-другому жити, а старі не хотють втрати свої сили якби внутрі табору

Арсеній, Закарпатська область

Поряд із мотивацією балотуватися на місцевих виборах 2020 року представники ромської громади загалом мали доволі поверхневі знання щодо процедур та механіки виборчого процесу. Водночас, певна частина опитаних представників ромської громади на місцевих виборах від ромської громади мали попередній досвід балотування на виборах або політичної волонтерської діяльності (як спостерігачів, тощо). Втім, ці знання багато в чому виявилися далекими від практичних навичок. Розповсюдженням серед кандидатів від ромської громади було звернення до знайомих або родичів з відповідним досвідом та/або юридичною освітою. В окремих випадках партії, від яких балотувалися представники ромської громади, покривали принаймні частину юридичних та бюрократичних процедур, як-от реєстрація кандидата.

Ну понимания глубинного в принципе не было, это всё походу уже как-то координировалось партией, и я уже походу понимал, что и как нужно было делать. Ну, в принципе, партия очень, скажем, координировала хорошо в этом процессе, и каких-то сложностей у меня не было с этим ну абсолютно, ни с подачей документов, ни с с разными справками. Вот финансовая, скажем, затраты, это уже, ну, скажем, личное желание каждого, хочет он тратить на свою политическую кампанию или не хочется тратить, и сколько хочет тратить или сколько может

Януш, Херсонська область

...якщо чесно не дуже я знала всі ці фішки... як готуватися, що робити як робити. Я Вам скажу даже таке, що мені коли видали два посвідчення, це один був на міську а другу на обласну, я здивована була і я даже не працювала над тим, коли балатувалась, щоб агітувати себе десь там в області. Бо я не розуміла, як це робить, хоть мені чоловік підказував і зять, але я це брала так не дуже так серйозно

Світлана, Закарпатська область

Я вивчав законодавчу базу, телефонував знайомим, які це проходили вже. Багато з цих знайомих були від партії, тому вони з цим не були відомі, в цьому питанні. Вони не знали, цим займалась їхній партійний осередок. Мені ж довелося як самовисуванцю самому проходити шлях

Костянтин, Кіровоградська область

Да, я был осведомлён и я хорошо понимаю всю эту процедуру избирательной кампании и, опять же, так как уже имел опыт, и я неоднократно был наблюдателем на выборах, и изучал это в ВУЗе, и, ну да, и нововведение конечно они были, но когда ты основы знаешь, почитать немножко и понять о чём речь идёт, это не так сложно

Вадим, Харківська область

Я добре розумів [механіку виборів]. Мене пропонували ще в обласну раду, і приїжджали з області даже. І хотіли, щоб я на область, да, в депутати. Но я знаю, шо це в область, да, дуже великі фінансові затрати потрібно було

Володимир, Черкаська область

Рішення балотуватися на місцевих виборах для представників ромської громади в будь-якому разі ставало вольовим рішенням, яке вимагало акумуляції досвіду та емоційного ресурсу. Часто це рішення було продиктовано не виключно бажанням конкретного представника або представниці громади відігравати більшу символічну роль в самій ромській громаді або місцевості, де вони проживають. Скоріше можна говорити про тактику подолання бар'єрів для ромів у публічній політиці своєрідним «хрестовим походом» на публічні політичні посади. Останні дослідження на прикладі США вказують на те, що представники етнічних меншин більш ефективні у

публічному врядуванні, коли вони є призначеними на посаду, але не обраними¹³. Втім, символічні перемоги та проходження через підтримку та незгоду близьких з рішенням опитаних кандидатів від ромської громади, насправді, репрезентують позитивну практику подолання «скляної сталі»¹⁴. Зрештою, майже всі опитані кандидати мають спільний троп у їхніх роздумах про мотивацію до участі в виборах – неможливо виграти, якщо ти не балотуєшся на публічну посаду. Саме тому, говорячи про розуміння механіки виборів, кандидати від ромської громади вказують на самі вибори як на процес навчання. Таке ставлення, з одного боку, є репрезентативним для більшості кандидатів як відносних новачків у політичній сфері, з іншого боку – недосконале знання механіки виборів мало негативний вплив на кампанії представників ромських громад взагалі.

---

¹³ <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2020/02/10/minorities-are-better-represented-in-appointed-not-elected-state-political-leadership-positions/>

¹⁴ Kulich, C., Ryan, M., & Haslam, S. (2014). The Political Glass Cliff: Understanding How Seat Selection Contributes to the Underperformance of Ethnic Minority Candidates. *Political Research Quarterly*, 67(1), 84-95.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

2.1. Визначення кандидатів із партійною приналежністю

Новий виборчий кодекс, прийнятий у липні 2020 року, визначає, що балотуватись у місцеві органи влади у населених пунктах та громадах з населенням більше 10 000 осіб можуть тільки особи, висунуті на вибори від політичних партій. Тому ромські громади опинилися у обставинах, за яких чи не вперше політичні партії національного рівня – від новоутворених до старих та з усього спектру політичних ідеологій – стали зацікавлені у представниках ромських громад у своїх списках¹⁵. Таким чином, більшість опитаних нами представників ромських громад, що балотувалися на місцевих виборах 2020 року, ще на етапі прийняття рішення щодо реєстрації власної кандидатури опинились в ситуації необхідності пошуку та вибору партії, яка б висунула їх на вибори. До літа 2020 року тільки 5 опитаних представників ромських громад вказали, що вже були членами політичної партії або мали досвід членства у таких організаціях.

Я вступав перед виборами... дружина була [членкинею партії] з дев'ятнадцятого року. Вона, ну, вона - фанат Савченко Надії, то єсть вона побачила, що набор у партії іде і просто записалась, ну не для виборів, а просто вступила до її партії. А я перший раз вступив, то єсть іменно задля виборів, лише задля виборів

Богдан, Чернігівська область

Була інша партія, але я вирішила так піти з цьою партією [Батьківщина]

Світлана, Закарпатська область

Нет, я не состою ни в какой партии, и не состоял ни в какой партии. Единственно что, бывало такое, что я принимал два раза участие в местных выборах и не будучи членом партии, что закон позволяет партии выдвигать на местных выборах, ну вот и все

Рустам, Одеська область

¹⁵ Що не є виключно українським явищем, подібні звернення до включення ромів спостерігалось у минулому десятиріччі у Румунії: McGarry, A. (2008) Political Participation and Interest Articulation of Roma in Romania. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 7 (1), 1-25.

Это было давно, там, я даже название там и не помню уже

Володимир, Одеська область

Ну, я один із засновників політичної партії «Праведність». Вона була створена, ну, зареєстрована в десятому році, але починаючи з дев'ятого року я активно організував ті збори, установчі збори осередків в шести областях. Я створив осередки і так ми зареєстрували партію. І я зробив в Закарпатті цю партію, но я не став її головою. Ну, я не хотів, поставив свого товариша....

Роберт, Закарпатська область

Враховуючи фактор особистого активізму як мотивації до участі в виборах, про який говорилося у попередньому розділі, вибір партії, від якої кандидати від ромських громад висувалися на місцевих виборах, був пов'язаний з відповідністю платформи партії особистим переконанням кандидата та з історією співпраці кандидатів з представниками певних партій. Тобто остаточний вибір партії кандидатами від ромської громади був максимально персоналізованим і набагато менше залежав від ідей, які пропагувала та чи інша партія. Очевидно, що рекомендацій знайомих щодо устрою тієї чи іншої партії ставало достатньо для того, аби розглядати її як варіант для власної політичної кампанії.

Три партии [запропонували балотуватись]: Батьківщина, Європейська Солідарність и За Майбутнє. Три партии, то есть от одной из них я мог идти. Я выбрал Европейську Солідарність, потому что я знал, ну, при бывшем президенте, я знал людей от этой партии, вот. Я решил для себя, что я буду именно от этой партии

Руслан, Харківська область

...в первую очередь меня интересовало какие люди возглавляют партию, какие люди входят в эту политическую силу, а естественно я смотрел на уставные направления вообще, политику этих организаций партийных, их направление, ну, много разных таких составляющих. Но, в принципе, та партия, от которой я шел, это «Сила и Честь». Она из всех для меня была более такой, чистой, скажем, в политике, новой политической силой, и мне по душе и по моему убеждению в принципе подходило...

Володимир, Одеська область

Ну, дивіться, було багато пропозицій, але я дуже підтримую діючого мера, який сьогодні і був, і є, бо він виграв. Перед тим це були як регіонали, потім вони перейшли в Батьківщину, а мені дуже сподобаються. І бивші регіонали, і на сьогоднішній день Батьківщина. Так що я вирішила піти з ними

Світлана, Закарпатська область

Цей феномен політичної участі етнічних меншин був описаний дослідниками раніше і пов'язаний з первинністю репрезентації представників етнічних меншин та вторинністю ідеологічних переконань¹⁶ – для опитаних представників ромських громад першочерговою була мета потрапити у місцеві органи влади, і, таким чином, звернути увагу на проблеми ромської громади, про що ми говоритимемо у наступному підрозділі.

У окремих ситуаціях представники ромських громад з досвідом політичної участі воліли обирати партійну афіліацію таким чином, аби не нашкодити власній репутації та образу громади, яку вони представляють. Таким чином, якщо певна політична партія на думку представника ромської громади, що мав на меті балотуватися, має або несумісну з ними політичну позицію, або публічні зв'язки з олігархами, то вони скоріше відмовлялися.

мені і ОПЗЖ подобається, політична сила, да? Но я б не пішов би від них через те, що, наприклад, я підставив би під удар всю нашу громаду. Так само і Свобода, наприклад

Володимир, Черкаська область

Ну для меня было важно, чтобы партия не была, как говорится, под олигархами. Я узнал там через знакомых, что есть партия в городе, которая финансируется как бы сама собой, ну члены партии финансируют, там членские взносы, идешь в банк оплачиваешь это все, ну то есть, ну в том смысле, что нету вождей в партии... Ну, настоящая демократическая партия. И для меня это был главный аспект в выборе партии

Микола, Дніпропетровська область

¹⁶ Crowley, J. (2001). The Political Participation of Ethnic Minorities. *International Political Science Review / Revue Internationale De Science Politique*, 22(1), 99-121.

Я вообще как бы человек принципиальный. Меня на сегодняшний день не устраивает политика, которую ведет наш президент. И поэтому от Зе команды я не хотел идти, хотя тоже была возможность принять участие от Зе. Поэтому для меня остался выбор или Блок Светличной, или Блок Кернеса, но ввиду тех причин, о которых я сказал, я выбрал, остановился на Блоке Кернеса

Вадим, Харківська область

Втім, у більшості випадків, вибір партійної приналежності на місцевих виборах 2020 року визначався кандидатами від ромських громад саме на ґрунті персональної взаємодії з локальними осередками партій та їхніми представниками.

Я йшов зі своїм депутатом. Вони взяли нову партію, вона називалася Партія твого міста. Нас четверо, із ромській громади, четверо йшло по цій партії...

Роберт, Закарпатська область

Ну, я вот ориентировался, скажем, на лидеров этой партии, на лидера и его ближних участников, поэтому в принципе, ну, я верил, то, что это действительно какое-то стремление человека. И я видел, что он, как он проводил свою политическую кампанию. То есть не было никакой грязи в адрес оппонентов, хотя в его адрес много чего было там, по поводу национальности больше всего. И с его стороны не было негатива...

Януш, Херсонська область

тут было даже не то, что предложение, мы такой личный контакт, мы знаем руководителя и украинской этой партии, вот. И когда я работал на госслужбе руководитель партии, в нынешнем «Наш Край», он тогда был в администрации, был замом, ну и хорошо друг друга знаем. И у меня вот в этой партии появилась надежда, что это та партия, которая может в целом страну поднять, и не будет стыдно за неё

Рустам, Одеська область

Отже, на додаток до персонального досвіду локального активізму саме «слабкі зв'язки»¹⁷, тобто знайомства та епізодична взаємодія з партіями та їхніми

¹⁷ Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology, 78(6), 1360-1380.

представниками, стали визначальними у виборі партійної приналежності більшості кандидатів від ромських громад на місцевих виборах 2020 року. Додатковими факторами вибору партійної приналежності, в меншості випадків, були: суб'єктивне сприйняття партії як «олігархічного проєкту», гендерна квота в партії та можливість самовисунення у населеному пункті з населенням менше 10 000 осіб. Політичні партії, виходячи з інтерв'ю з опитаними кандидатами від ромських громад, також були зацікавлені у включенні кандидатів ромської національності з метою залучення електорату ромських громад та презентації власної інклюзивності. Знову ж, не варто забувати про те, що загальнонаціональні партії першочергово зацікавлені у репрезентації власних інтересів, доступі до прийняття рішень на всіх рівнях, тому вони звертаються до ромського електорату через представників їхніх громад. Водночас, на міжнародному рівні присутні дебати щодо (не)потрібності етнічних партій для малих народів¹⁸. Таким чином, вибір партійної афіліації має комплексну структуру внутрішніх та зовнішніх факторів.

2.2. Вплив кандидатів від ромської громади на порядок денний партій

Після визначення з партійною афіліацією та визначення домовленостей з політичною партією, що висунула представників ромських громад України на місцеві вибори 2020 року, характер стосунків між ними стає часто символічним. В даному випадку партійні осередки на місцях та представники ромських громад отримували потрібні базові ресурси: перші – кандидатів, що можуть бути обраними, другі – можливість балотуватися. Часто в подальшому партія для представників ромської громади відігравала доволі символічну роль, хоча в деяких випадках партійні осередки дійсно допомагали опитаним кандидатам від ромських громад у вирішенні певних юридичних та деяких адміністративних питань. Також доволі часто представники ромських громад не мали жодного впливу на визначення ключових меседжів та порядку денного партійного осередку в своєму населеному пункті.

Ну от наскільки я знаю, що була проблема, ну, в тому, що... От точно на що я мала вплив - це жінки, які під час COVID-19, під час цієї ситуації, зверталися. Не важливо чи то ромки, чи то неромки, ну якби були такі: допомогти в ситуації з домашнім насильством. І тому я в своїй програмі все це прописала

Марина, Чернігівська область

¹⁸ See: Horowitz, Donald. 2000. Ethnic Groups in Conflict. Berkeley: University of California Press; Reilly, Benjamin. 2003. Political Engineering of Parties and Party Systems. Paper presented at the 2003 APSA Annual meeting, Philadelphia, August 28-August 31, 2003; Wolf, Stephen. JEMIE. 2002. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. Special Issue. available at http://www.ecmi.de/jemie/special_4_2002.html; Stroschein, Sherrill. 2001. Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia and Ukraine. Problems of Post-Communism, 48(4), pp 59-69; Petkova, Lilia. 2002. The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian - Turkish Relations, 1947-2000. Global Review of Ethnopolitics Vol. 1(4).

...ніяк не впливав, але почував себе самостійно

Артем, Закарпатська область

Дивіться, я намагався це зробити, тому що я даже якби програму партії написав. Але були в нас лідери партії, ну в минулому діючі депутати, вони приймали рішення. Оказалось, що даже, даже регламент з'їзду нашого осередку вони просто переробили під себе і зробили так похабно, що мені, наприклад, не сподобалося. Не з-за того, що не мою версію взяли, а з-за того, що вони віднеслися дуже, ну, похабно просто віднеслися до підготовки самої цієї конференції і самої організації ведення виборчого процесу

Роберт, Закарпатська область

Я думаю, что мы могли влиять только когда нас собрали всех уже на сборы, и мы принимали решение на то, чтобы партия принимала участие в выборах. В этом плане там действительно была возможность ставить любые вопросы, поднимать, то есть довольно-таки открытая такая политическая сила.

Володимир, Одеська область

Втім, у окремих випадках, в кандидатів з когорти більш досвідчених місцевих активістів була можливість впливати на певну частину діяльності та оформлення ідей, що лобіювали місцеві осередки політичних партій. Втім, варто наголосити на тому, що в представників ромських громад також спостерігається дещо викривлене сприйняття власного впливу, який вони часто плутають з власною лояльністю, ґрунтованою на особистих стосунках з іншими представниками партійних організацій. Тобто градус особистих стосунків з партійними осередками почасти сприймається як можливість впливу, але водночас не проговорюються жодні конкретні важелі впливу та приклади результативної роботи над зміною порядку денного.

Была, была возможность. Но таких, как по мне, не было таких резких вопросов, чтобы я мог принимать участие и влиять на какие-то вопросы. Так не было таких вопросов, где нужно было прямо срочно принимать участие и ставить вопрос. Там все лояльно было, и был согласен с этими вопросами

Рустам, Одеська область

Ну взагалі я навіть сама писала програму, з якою я йшла на вибори

Юлія, Чернігівська область

есть как-то ощущение было того, что мы принимаем какие-то совместные все решения. Вот поэтому мне это нравилось тоже

Януш, Херсонська область

В области, в городе - нет, а на местном уровне, не скажу, что влияние, но я мог дать какой-то совет или может быть там [о]звучит[ь] своё видение, небольшой разрыв с лидерами на местном уровне

Вадим, Харківська область

Ну скажем так, по некоторым вопросам мог [влиять на порядок денный партии]. То есть как бы мог, допустим, высказать свое мнение, и это мнение было бы услышано. Ну, например, ну, там, не конкретно там ромская община, а там же разные вопросы, допустим

Микола, Дніпропетровська область

Враховуючи характер взаємодії кандидатів від ромських громад з партіями, які їх висунули, очевидним стає високий рівень їхньої автономності у проведенні передвиборчих кампаній. У такому випадку автономність не обов'язково і не завжди означає свободу дій, але, скоріше, покинутість. Політичні партії отримували результат у вигляді диверсифікації їхніх виборчих списків представниками етнічних меншин, давали представникам ромських громад можливість балотуватися під банерами всеукраїнської або регіональної політичної організації та, частіше за все, залишали кандидатів сам на сам з електоратом. Утім, в окремих випадках ця незалежність давала більш досвідченим кандидатам від ромських громад необхідну свободу для проведення агітаційної кампанії у такому вигляді, як вони вважали за потрібне.

На всі сто відсотків! [почував себе автономно] На всі сто відсотків. Я міг сам поїхати. Нада, я міг сам написати що потрібно. Міг сам сказати, що потрібно. Я не був не від кого залежний

Володимир, Черкаська область

Я бы сказал, что даже чересчур автономно. Потому что получилось так, что все кандидаты, которые шли от этой партии, фактически большинство просто сами с собой остались на этих выборах. В плане того, чтоб управлял ли кто-либо нами или там какие-то вказивки – этого не было. Ну, и самим приходилось выстраивать свою предвыборную вообще программу и все остальное

Володимир, Одеська область

В принципе, я сам для себя решал, как мне строить диалог, как мне, ну, ну, как бы заинтересовать не только ромов там, и украинцев, допустим. То есть такого конкретного не было месседжа, вот что ты должен что-то говорить конкретно или не конкретно. Ну, такого не было, то есть никто как бы не. Вот все в рамках закона и все, ничего такого. Ограничений никаких

Микола, Дніпропетровська область

Ой, я повністю автономний був, я повністю залежав тільки від себе. В мене окремо, окремо працювали мої агітатори особисті. В мене працювали люди, які брали підписи, ну, дані людей, які були за мене голосувати. Плюс рекламу розклеювати. Окремо я платив з свого кармана це всьо, і як я свободний був, я не залежав ну від не від кого

Роберт, Закарпатська область

Таким чином, позитивною стороною «покинутості» кандидатів від ромських громад своїми партіями в більшості випадків ставала свобода дій у роботі з електоратом. Втім, вибір для себе партії, які навіть частково відображали переконання кандидатів або мали певний рівень довіри з боку кандидатів, створював відчуття символічної приналежності. Тобто партії майже не інвестували нічого окрім символічного капіталу в кандидатів від ромських громад, але ті, у свою чергу, залишались лояльними своїми ідеям, які часто збігалися з партійними гаслами.

Партійні осередки прагматично спрямовували свої сили на залучення кандидатів, які зможуть акумулювати якомога більше виборців, якщо не за себе, то за партію. Це, враховуючи зміни у Виборчий кодекс України, за якими було впроваджено «відкриті списки» на всіх рівнях, перенесло відповідальність від централізованих партійних штабів у регіональні партійні осередки, яким треба уважніше ставитися до локальної проблематики. Тому партійні осередки частіше

займалися спрямуванням кандидатів від ромських громад у напрямку важливих для них питань. Втім, якщо в кандидатів виникали проблеми чи вони стикались з використанням проти них «адміністративного ресурсу» (важелів адміністративного впливу на передвиборчу кампанію діючими органами влади), то партійні осередки не могли надати конкретної допомоги.

Самостоятельность я чувствовал достаточно нормально, никаких проблем не было, давления партия не было. Мы строили свои политические идеологии с избирателями так, как мы считали нужным, потому что партия перед тем, как кого-то делегировать, например, в местные выборы, они понимали насколько его знают в том округе, в которого он пытается избираться

Рустам, Одеська область

Партия не влияла, партия нас скорее направляла в нужное русло

Антал, Харківська область

Це було по суті без підготовки як такової, але я знав проблеми селища. Я ж кажу, ще з одинадцятого класу я працював на громадських засадах активістом. І я знав проблеми селища, я знав, на що давити. З молоддю у нас ніхто не працює, окрім мене

Костянтин, Кіровоградська область

не особо, я скажу, что агитация... агитацией в нашем районе от Европейской Солидарности практически никто не занимался. Я занимался, в принципе, своим продвижением сам, каким образом, я делал в Фейсбуке и публикации, и создавал в редакторе, фоторедакторе, ну, как сказать, ну вот в цветах Солидарности и лозунги сам писал, и заказывал специально календарики. То есть, у нас палатка как бы стояла, как и везде от партии, но они раздавали как бы не депутатов, не кандидатов в депутатов [...] района, а от в Харькове, то есть...

Руслан, Харківська область

Отже, кандидати від ромських громад скоріше мали власний порядок денний, власну, скоріше інтуїтивну, соціально-політичну платформу, ґрунтовану на досвіді роботи в громаді. Структури партій, які висували їх на місцеві вибори, не дуже активно підтримували кампанії опитаних кандидатів, що пояснюється великою кон-

куренцією у кожній громаді та доволі великою кількістю кандидатів у партійних списках по кожній громаді. Таким чином, маючи велику ступінь автономності, кандидати від ромських громад отримали можливість проведення здебільшого самостійної кампанії. Мінусом цієї ситуації стало те, що більшість кандидатів, які хоч і є активістами, глибоко вкоріненими у локальний контекст, але не є професійними політиками, здебільшого не вміли і не змогли просувати класичні політичні меседжі. Тобто зазвичай ми можемо очікувати, що кандидат або кандидатка у депутати на місцевому рівні буде вдаватися до маніпуляцій під час передвиборчої кампанії для побудови певної форми «клієнтських» стосунків з виборцями, але вкоріненість представників ромських громад у округи, де вони балотувалися, ніби не дозволяли їм це робити¹⁹.

Ви це добре знаєте, і я це добре знаю, що коли ти балатуєшся і щось починаєш дуже багато є обіцянок, так? Я описувала, щоб я хотіла зробити, але ми цього не знали, ну я, наприклад, цього не знала, буде це так чи не буде, тому що пока ти не депутат, ти не знаєш, що там робиться. Так що я і не перед виборчою кампанією, я і не дуже так обіцяла, я просто і балатувалася і хотіла чесно виграти вибори. Але в нашій країні чесно не виграють

Світлана, Закарпатська область

2.3. Організаційна сторона передвиборчої кампанії

Проведення передвиборчої кампанії вимагає значних інвестицій фінансових та людських ресурсів. Як ми вже бачили у попередньому підрозділі, опитані кандидати від ромських громад відчували себе достатньо незалежними від партій, що їх висували. Зворотною стороною високого рівня автономності є необхідність інвестувати багато власних ресурсів у кампанію. Партії не завжди використовували навіть адміністративні ресурси для забезпечення життєдіяльності кампаній кандидатів від ромських громад, і, скоріше за все, більшості інших кандидатів на місцях у невеликих містах. Таким чином для певної частини кандидатів відповідальність за проведення кампанії стала лише їхньою відповідальністю.

Ми самі все, за свої кошти. Я і Богдан [чоловік], ну, і наша команда, звичайно, - були троє людей з нашої громадської організації «Правозахист ЗОР» - і українці

Юлія, Чернігівська область

¹⁹ Cole J. Harvey (2020) Principal-Agent Dynamics and Electoral Manipulation: Local Risks, Patronage and Tactical Variation in Russian Elections, 2003–2012, *Europe-Asia Studies*, 72:5, 837-862, DOI: 10.1080/09668136.2019.1681363

А в том то и дело, что партия особо ничего не помогала. Есть штабы на местах, которые мы, я со своей командой, нас было три человека, которые формировал встречи с избирателями самостоятельно, только ставил в известность штабов на местах, когда я буду выезжать

Рустам, Одеська область

Своей предвыборной кампанией я занимался сам лично, за свой счёт и финансировал тоже это всё я

Антал, Харківська область

Да, а так вот что я индивидуально делал, то ходил просто по улицам, по домам общался с людьми вот, там иногда с сестрой ходил, иногда сам, вот ну ученики мои тоже некоторые ходили по домам там, где они живут в этом районе вот и что ещё, ну и интернет Фейсбук, реклама в Фейсбуке.

Януш, Херсонська область

Однак, така форма побудови відповідальності за проведення передвиборчої кампанії не була єдиною. У деяких випадках партія брала на себе частину організаційної роботи, згуртовуючи навколо себе кандидатів у певній місцевості та допомагаючи з адмініструванням кампанії. У окремих випадках до кандидатів від ромських громад навіть приставлялися політичні технологи партій, які часто були делеговані займатися кандидатами з Києва.

Ответственные были те, которые создали партию, потому что новая партия была

Елеонора, Закарпатська область

Партія «За Майбутнє», вона вела мене, наприклад, в такій-то час та такій то дільниці. У нас же ж там ділився весь округ на частинки і стояли палатки, де ми роздавали свою агітаційну програму, і у кожного був розписаний час. Все було поділено, ну, якби по-чесному, що наприклад на нашому округу були з нашої команди п'ять, по-моєму, п'ять, п'ять претендентів, от і ну якби не було такої конкуренції там чи зневаги чи там якимось, ми працювали командою, не заважаючи один одному. Ми просто поділили по кількості, хто які вулиці займали і працювали. І це все нам, ну, якби дівчата там зі штабу розписували допомагали

Марина, Чернігівська область

Ну, у нас є такий Жупанин, який, ну, веде іменно партію Слуга Народу у Виноградівському районі, він займався Арсеній, Закарпатська область

У нас був політичний штаб, ми. Там з області приїхали люди, був офіс, і там все організовувалось там. Ми приходили туди, нам все роздавали, ми могли свої агітаційні брошури, наприклад там ми свою газету подати свою, свою передвиборчу агітаційну кампанію подати свою, ми подавали туди. І вони розпечували, роздавали нам, ми роздавали далше

Володимир, Черкаська область

Ще однією формою організації кампанії було об'єднання кандидатів від ромських громад з їхніми однопартійцями, що балотувалися у тій самій місцевості. Подібна реалізація передвиборчої кампанії за «цеховим» принципом давала можливість кандидатам від ромської громади співпрацювати з іншими кандидатами, досягати свого електорату, при цьому витрачаючи менше ресурсів та часу.

Ну, у нас была там как бы несколько человек на округе, мы как бы объединились в одну группу и как бы друг другу помогали.

Микола, Дніпропетровська область

Ну, були в нас три, троє кандидатів: ми, такі лідери, один із них ром був. Але ця людина не вміє вести, вона безграмотна, вона не вміє вести нічого, просто гроші зіграли велику роль

Роберт, Закарпатська область

Именно моей как таковой не было. Мы шли командой по ОТГ, и нас, получается, возглавляла нашу ячейку бывшая секретарь ОТГ рады, и, ну, мы коммуницировали очень тесно.... У нас даже Telegram был чат, в котором мы поднимали все вопросы. То есть каждый высказывал свое мнение и коллективно определяли свои действия: то есть где поставить палатку, когда-где собраться, как провести фотосессию, с кем-где встретиться и так далее. То есть это было совместным решением

Вадим, Харківська область

Не найнята, а на загальних засадах просто підтримувала людина. Да, я ж кажу, в нього опит є попередніх виборів. Він допоміг депутату вийти на область, він вів команду його і на область. Він просто наш, скажем так, товариш і поплічник і просто, скажем так, за каву він працював з нами

Богдан, Чернігівська область

Партійній структури великих загальнонаціональних політичних партій, таким чином, працюють над поширенням власного представництва в регіонах. Втім, через неможливість партійних мереж контролювати місцевих кандидатів в них не вкладається багато ресурсів. Тому обмежений вплив на порядок денний партійних осередків, про який ми говорили у попередньому підрозділі, віддезркаливався обмеженим впливом партій на передвиборчу кампанію. Таким чином і партії, і кандидату залишалось достатньо гнучкості для того, щоб підлаштуватися під зміни у політичному полі та дистанціюватися одне від одного у разі потреби.

В організації публічних агітаційних заходів, наприклад, партії майже не брали участі, скоріше за все через обмеження, які накладалися через пандемію коронавірусної інфекції COVID-19. Втім, більшість опитаних кандидатів від ромських громад все одного проводили публічні події та зустрічі з виборцями.

Це були зустрічі з виборцями. Фізичні прості зустрічі. Так, я хотів бачити людей, хотів бачити їхні очі і їхні реакції. Звісно всі були в масках, хто був без масок то вже таке - їхня справа, але [...] ми збирались не в приміщеннях, по перше. Ми збирались на подвір'ях, тому, я думаю, наші карантинні обмеження були збережені

Костянтин, Кіровоградська область

Это на тот момент, когда карантин не было такой более жестокий, жесткий, мы проводили эти встречи физически. Вот я понимал, что если они физически не смогут выйти навстречу потому, что ихние кандидаты, которые будут идти в областные советы, будут представлять их интересы, то они, в онлайн-режиме вообще никто не выйдет

Рустам, Одеська область

Ну конечно. Конечно я же ходил, как бы стратегия от двери до дверей, до всех подходил разговаривал, как бы.

Микола, Дніпропетровська область

Були, були в нас. У нас були [публічні події], приїжджала сама Надія Савченко [голова партії], ми проводили агітацію в центрі міста на площі. От і як таких агітацій не приносили чашки і гречку, такого у нас взагалі не було. Це зразу було питання у нас обговорено, що таким чином ніхто не буде заробляти собі голоси. Вона привозила і книжки свої людям на раздачу, ми раздавали

Юлія, Чернігівська область

Мер хотів, щоб я запросила ромів. Роми вийшли, ми з ними спілкувалися. Він послухав проблеми, такі ті, що він знає. Люди висказувались своє. Він послухав, і надалі на тому всі розійшлись, і до побачення

Світлана, Закарпатська область

Ну, тоді не дуже всьо впливав він [карантин], я Вам скажу. Бо ми проходили, у нас була підтримка від самої мерії, і нам організовували улічками [вуличні комітети], збори нам підвозили. Вони помогали нам проводити збори, організовувати збори, і коли люди собирались, ми приходили розповідали

Володимир, Черкаська область

Ні, в нас нормально все проходило, тоді не було таких обмежень строгих. Карантин був, але ми спілкувалися з людьми, збиралися на площадках і спілкувалися із населенням. Якби проблем не було, до дому заходили до людей. Ми дотримувалися карантинних умов, але проблем не було з цим ніяких

Роберт, Закарпатська область

Отже, організація агітаційної роботи на місцях вимагала певного порушення карантинного режиму та організації особистих зустрічей з виборцями майже у всіх випадках. Тільки в одному випадку кандидат від ромської громади, наслідуючи карантинним заходам «червоної зони», відмовився від проведення особистих зустрічей з виборцями.

Проходило всё через онлайн, интернет в связи с тем, что у нас карантин, у нас ковид и пандемия. Всё это конечно было таким большим барьером и на тот момент я шел от [...] округа, там как раз была красная зона, практически возможности выезжать туда не было. Ну, можно было ехать, но подвергать себя и людей риску, я этого не делал. Поэтому делали все через сети, через телефон, через знакомых, какие-то буклеты раздавали, ну в таком вот как бы удаленном варианте.

Володимир, Одеська область

Особисті зустрічі з виборцями мають чи не найбільший ефект на результати голосування, і є чи не найдієвішим методом підвищення впізнаваності, особливо в малих населених пунктах²⁰ та ромських громадах²¹. Втім, ми не можемо з впевненістю казати про негативний чи позитивний вплив проведення передвиборчих кампаній он-лайн або особисто. Зрештою, більшість опитаних кандидатів від ромських громад не змогли потрапити у місцеві органи влади.

Представники ромських громад та партії, від яких вони балотувалися на місцевих виборах 2020 року, мали доволі конкретні стратегічні цілі в рамках виборчого процесу:

- представляти свою громаду у місцевих органах влади;
- адвокатувати проблеми ромської громади на місцевому рівні;
- продовжити свою «кар'єру» місцевого активіста або активісти у місцевих органах влади;
- привернути увагу до певних нагальних проблем ромської громади або її певної частини.

Політичні партії та проєкти були зацікавлені у просуванні власного «бренду» та порядку денного на всіх рівнях локальної політики в регіоні та / або країні. В свою чергу представники ромських громад були здебільшого зацікавлені у реалізації власної амбіції репрезентувати свої ромські громади на рівні місцевої влади. Вибір партійної афіліації представниками ромських громад зазвичай відбувався за принципом збігу найкращої пропозиції та ідеологічної платформи. У окремих випадках представники ромських громад, які вже мали досвід взаємодії з партійними організаціями, обирали продовжувати співпрацю зі знайомими та

²⁰ Freie, J. (1997). The Effects of Campaign Participation on Political Attitudes. *Political Behavior*, 19(2), 133-156.

²¹ Hrustič, Tomáš. (2012). "The Trends in the Participation of Romani Candidates in Elections in Slovakia." *Roma Rights 1* (Challenges of Representation: Voices on Roma Politics, Power and Participation): 39-47.

близькими їм за духом партіями чи рухами. При цьому відповідальність за проведення передвиборчої кампанії найчастіше була майже повністю на плечах кандидатів. Іноді отримуючи від партій юридичну та, рідше, організаційну, підтримку, кандидати від ромських громад у своїй більшості порушували карантинні заходи та вдавалися до особистих зустрічей з виборцями як до найбільш дієвої та зрозумілої форми агітації. При цьому вони не завжди отримували пряму підтримку від партії, хоча отримували можливість гуртуватись з іншими кандидатами в місцевості для створення мережі агітаційної роботи серед населення. Таким чином передвиборча кампанія представників ромських громад здебільшого залежала від особистостей кандидатів та не мали великих партійних інвестицій.

РОЗДІЛ 3. ОСОБИСТИЙ ВИМІР ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

3.1. Побудова комунікації з виборцями та сприйняття електоральних настроїв

Гіпотезою під час дослідження було припущення, що основним електоратом представників ромських громад були саме роми, що проживають у виборчому окрузі, по якому балотувався той чи інший кандидат. Втім, вона підтвердилась лише частково. Здебільшого населення округів, по яким балотувалися представники ромських громад, не були гомогенними та мали суттєву кількість неромського населення. Отже, агітаційна робота вимагала часто інклюзивного залучення різних представників громад. Більшість опитаних кандидатів від ромських громад, в чиїх виборчих округах не було компактних ромських поселень, підходили до роботи з електоратом *ad hoc*, тобто працювали з усіма доступними верствами населення, яких було можливо залучити на свій бік.

Так как я работаю в культуре, я старался вот именно больше на эту аудиторию работать. Почему? Потому, что, ну, я работаю в музыкальной школе и пою в народном хоре, в доме культуры. То есть меня тут многие знают, и на концертах мы выступаем. Ну, старался больше на эту аудиторию.

Руслан, Харківська область

...на ромскую меньшину особо я как-бы не ставил, учитывая, что у нас тут нет прямо таких компактно, количество проживающих ромов, тем более в Измаиле, они там довольно-таки разбросаны

Володимир, Одеська область

это [електорат], скажем так, близкие соседи. Это там порядка ста человек, но, к сожалению, не все пришли голосовать. Опять же, люди - людей заставить невозможно, но люди многие побоялись идти голосовать

Вадим, Харківська область

Невеличкий електорат був, але в більшості я працював. Це знайомі знайомих, як мережевий маркетинг

Роберт, Закарпатська область

цільова аудиторія, на жаль, більшість з них була не в моєму окрузі. На жаль. Ну, всі молоді люди, більшість з них, вони знаходились в інших округах. Саме по моєму округу багато пенсіонерів. Пенсіонери мене знають добре, тому в основном. Сказати, що я орієнтувався на когось, на якусь цільову, ні, не можу

Костянтин, Кіровоградська область

Окремо ромів ніхто не збирав. Ми збирались на центральній площі, на двох таких ми збирались, два виступи були в нас

Богдан, Чернігівська область

Підходи кандидатів, що балотувалися в округах з переважно ромським населенням (в основному у Закарпатській області), втім, підтверджують нашу гіпотезу щодо адресування своєї передвиборчої кампанії першочергово на меншкандців компактних поселень. У певних випадках ця робота також була суміщена з просвітництвом ромського населення щодо участі у виборах та механіки голосування. Це виявилось особливо важливо через зміни у Виборчому кодексі України, який запровадив відкриті списки кандидатів, чим ускладнив бюлетень та створив додаткові перешкоди для результативної участі в виборах представників ромських громад.

Ну я вот работал же в школе, скажем, и дети этих крымских учеников, ну, у них есть своя община, они преимущественно все учились в этой школе. И я вот для себя, мой, ну, первичный электорат это был эти крымские цыгане, в первую очередь родители учеников, с которыми у меня уже за время работы в школе сложились какие-то отношения доверительные и знакомства произошли, потому что до этого, до работы в школе, я не был с ними абсолютно знаком. Я для них был, ну, незнакомый человек, также, как они для меня, многие.

Януш, Херсонська область

...роми були. Я з ними працював. Ми їх там возили, реєстрували, щоб вони в списках виборців зареєструвалися, перевіряли особисто в списках виборців

Володимир, Черкаська область

У нас були приблизно роми, які готові були голосувати, сразу, які пройшли, ти люди голосувати. І у нас біля сто були українці, п'ятдесят процентів від ромів, були чисто українці

Арсеній, Закарпатська область

Ну, целевая аудитория - это роми. Естественно, что бы своего рома поддержали, и личные контакты, кто меня знает, и личное общение с громадой на любом уровне

Рустам, Одеська область

Для більшості кандидатів від ромських громад важливим елементом визначення власного електорату була регіональна приналежність та локальний патріотизм. Кандидати, що балотувалися не просто у своїх рідних містах, але й на округах, де вони безпосередньо проживають, роблять наголос на важливості своєї приналежності до певної місцевості. Пов'язуючи себе, історію своєї родини та мотивацію щодо участі в виборах, кандидати від ромських громад апелюють таким чином до певної відпочаткової щирості власних цілей та готовності інвестувати свою репутацію у розвиток громади.

Да, у меня был свой округ, и я там с детства живу... Как бы меня на этом округе многие знают. Плюс этот округ включает в себя компактное проживание ромов... они меня тоже очень хорошо знают и, плюс, то есть я работаю своём городе хирургом-стоматологом, я оказываю людям помощь, и с этой стороны меня очень хорошо знают.

Антал, Харківська область

Це був район, де я, де я прописана, де я живу. Це в Ніжині, район Первомайка, там, де проживають, ну, така невелика кількість, але ж проживають роми. І ті люди, які, ну, от типу, от ви мене ж знаєте, ну не було такого, де проголосуйте, ні. Було, ну, якби, я йшла від того району, бо я знала про ті всі вулиці, мені було ну некомфортно, якщо я б обрала інший округ, мені було б некомфортно, тому що я не знаю, наприклад, що за люди де, ну як, чи можна, ну, от яось. Тим паче щас дуже розвинений стереотип. Бачать, що ромка, одразу ось були такі випадки, що викликали поліцію, що ходять роми там чи ще щось там, іменно щось продавали, не знаю

Марина, Чернігівська область

Ну, були, канєшно що були, були сусіди. Ми ж проживаємо компактно в місті з ромами, сусіди і з українцями. Радванка - це великий район, проживають тут компактно і українці, і роми. Так що це не лише роми, я ж кажу.

Світлана, Закарпатська область

Таким чином, можна говорити про те, що більшість кандидатів від ромських громад якщо і спиралися на ромів у своїй передвиборчій кампаніях, то тільки як на базовий електорат. Важливим аспектом була побудова комунікації з населенням округів не тільки з метою залучення їх як персоналізованого електорату, але як електорату взагалі. Тому деякі кандидати також переймалися політичним просвітленням населення. Такий метод залучення електорату є чи не найбільш дієвим – перевірка наявності громадян в реєстрі виборців та роз'яснення змін у бюлетенях для голосування потенційно мали велику вірогідність вплинути на явку та результат голосування. Отже, тактика персоналізованої роботи з виборцями, не дивлячись на карантинні обмеження, має найбільший вплив. Також важливим є те, що кандидати використовували власну репутацію як підґрунтя для проведення агітаційної роботи серед населення у своїх округах.

3.2. Вплив етнічної ідентичності на проведення кампанії

Етнічна приналежність опитаних кандидатів від ромських громад мала як позитивний, так і негативний вплив на передвиборчі кампанії. За результатами соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у вересні 2019 року, українці мають найвищий рівень упереджень саме до ромів²². Очевидно, кандидати від ромських громад усвідомлювали ризики, пов'язані з власною етнічною приналежністю, перенесеною у площину публічної політики. Втім, фактор певного досвіду кандидатів у громадській роботі та активізмі, здебільшого пов'язаних саме з ромською громадою та захистом прав людини, впливав також на сприйняття місця їхньої етнічної ідентичності в передвиборчому процесі. Тобто мало місце певне применшення або нівелювання ролі етнічної ідентичності на передвиборчий процес серед деяких кандидатів. Водночас, частина кандидатів була дуже свідома того, що на них у громаді дивляться першочергово як на ромів.

Не то, что в моей местности, ну, в ОТГ, как бы нету вообще предвзятого отношения такого. Я вообще как бы к себе практически не чувствую дискриминационного отношения со стороны людей. Возможно или я так отношусь к этому всему, и, знаете, то, что хочет видеть, тот то и видит.

Вадим, Харківська область

²² <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=904&page=1>

Я, честно говоря, не могу сказать. Меня знают тут и мою семью, и, ну как, с хорошей стороны. Поэтому я не думаю, что они смотрели на национальность, те люди, которых я агитировал за меня голосовать. Может быть отдельные личности, как и везде есть, ромской национальности, к которым относятся не очень, но лично ко мне они знают, что я порядочный человек и делаю все как бы, то что в моих силах для людей..

Руслан, Харківська область

На кампанію не знаю, але так взагалі тіпа: от циган, і він іде. Да. В чому суть? Мою сім'ю знають. Я не знаю, я не хочу відокремлювати інших, але завжди кажуть: ви не цигани, ви не такі, як інші. Ну, інколи це обіжає тому, що я циган. Чому мене відрізняють від інших? Ну, але, в цілому, це якби було і позитивно, тому що знають, як сім'я живе, чим живе і на що живе

Костянтин, Кіровоградська область

Я єслі, якщо чесно, не було такого, що там яось здивування людей або, наприклад, якісь таких емоцій, що от чого вона ромка... ну яось не було емоцій у людей, що от ромка вперше в Ніжині от подається в кандидати в депутатки от. Напевно через те, що я вже себе зарекомендувала як громадська активістка, співпраця з Красним Хрестом

Марина, Чернігівська область

я не всегда людям говорю, что я цыган, скажем. То есть если не был этот разговор, я и не афишировал, то есть... Бывало, что я не афишировал вообще для людей, ну, то есть, бывало такое, что я агитировал, и там, в этом округе, там цыгане приходили, и она – ой, типа, цыгане, господи, как они достали, типа все такое. И как бы уже я не говорил, что я цыган, то есть, ну, вообще эту тему не трогал никак.

Януш, Херсонська область

Ви розумієте, прямих запитань ніхто не давав: «якої Ви національності?»... ми, ну, відмінні від інших людей трошки, по нам видно що. Але, ну, прямих запитань: «ви роми?», а я там відповідав: «Ні, я турок». Ні, такого не було. Якщо питали: «роми?», а я [казав]: «так, роми.

Богдан, Чернігівська область

Під час інтерв'ю більшість опитаних представників ромських громад говорять про незначний вплив їхньої етнічної ідентичності на передвиборчу кампанію. Один з факторів такого незначного впливу є те, що частина кандидатів балотувалися в громадах з доволі великим ромським населенням. Отже, кандидати ромської національності не виглядали там як щось неочікуване.

в Україні це є [переховування ромами своєї етнічної ідентичності], але в Ужгороді ми це не відчуваємо. Но я уже буду казати про себе, що ніколи не відчувала і, думаю, і не буду відчувати

Світлана, Закарпатська область

Водночас, більшість опитаних кандидатів від ромських громад не бачили сенсу в переховуванні своєї етнічної ідентичності. На думку опитаних кандидатів переховування своєї етнічної ідентичності було б проявом нечесності щодо виборців та громади, приниженням самих себе та, взагалі, не мало ніякого сенсу. Як вказувалося раніше, абсолютна більшість кандидатів від ромських громад є місцевими активістами. Отже, їхня етнічна ідентичність стала предметом маніфестації під час передвиборчої кампанії. Більшість кандидатів від ромських громад говорять про те, що вони не могли і не хотіли переховувати свою етнічну ідентичність. Хоча іноді деякі кандидати вдавались до навмисних пересмикувань своєї етнічної ідентичності, абсурдизуючи проблему.

Підходили питали: «а ви, ви циганка?» Кажу «ні, я єврейка». А, ну зрозуміло, це добре!... а так, босоногімі нас обзивали... казали лізуть цигани, лізуть до корита, красти бюджет міський.

Юлія, Чернігівська область

Я не можу [переховувати етнічну ідентичність]. Може я б і, наприклад, би у якомусь місті великому, я б міг себе сховати, я би може і ховав би, я Вам скажу по правді. А так, ну, я не міг себе ховати, бо я публічна людина і мене всі знають от малого до великого, у місті знають.

Володимир, Черкаська область

Я никогда не скрываю, я открыта полностью, и все знают, что я занимаюсь ромской проблематикой, образованием, и то что я сама ромка.

Елеонора, Закарпатська область

Я думаю з моєї сторони таке не було, я наоборот якби откривав то, що ми роми, ми маємо, ну, якби чувствовати себе українцями, і ми є українці, і ми маємо содержати якби закон України. Ми маємо бути такі рівномерні в правах України, так незавісімо, як і національність, як і мадяри, і румуни, роми, там різні.

Арсеній, Закарпатська область

Якщо я ромка, я ідентифікую себе як ромка. І чому я повинна десь приховувати, казати, що я от не ромка або ще щось? Я ромка, я горжусь, що я ромка. От я добилась такого результату, наприклад, якого навіть українські дівчата не добилися. Для них це хай буде прикладом, розумієте? Для мене приховувати - це значит принизити саму себе.

Марина, Чернігівська область

Так, я не бігаю, не кричу там: я ром, я ром, я ром. Ну, це глупо буде. А людина питає, отвітю без ніяких затримок. Навіть якщо буде якась, такий чудовий момент сказати про це - скажу. Щоб воно було ненав'язливо, ну навіщо про це кричати? Не через те, що я там соромлюсь чи ще щось. Мені не соромно.

Костянтин, Кіровоградська область

Я никогда, честно говоря, не скрывал [етнічну ідентичність], тем более, если меня спрашивают какой я национальности. Я говорю прямо, как есть и говорю, что нету плохой нации, есть люди сами по себе негативные, а от нации это не зависит.

Руслан, Харківська область

У меня с самого детства не получается скрывать своих идентичность и я и не хочу этого делать, но и не получалось ввиду того, что мой отец возглавлял нашу общественную организацию

Вадим, Харківська область

Проговорення місця своєї етнічної ідентичності стало важливим повідомленням передвиборчих кампаній кандидатів від ромських громад. Таким чином вказувалося невід'ємне місце ромів у громадах, де вони проживають, та право на їхню репрезентацію, а також мультикультурну складову українських громад, навіть там, де відсутні компактні поселення ромів. Втім, така маніфестація хоч і була важливою,

але не завжди мала позитивний ефект на кампанії. Наприклад, частина кандидатів від ромських громад стикалися з випадками «чорного піару» по відношенню до їх кандидатур. Супротивники по округах намагалися використовувати етнічну ідентичність кандидатів від ромських громад проти них. Важливо відзначити, що каналами розповсюдження «чорного піару» були чутки, так і поширення расистських та інших дискримінаційних коментарів у соціальних мережах. При тому подекуди кандидати від ромських громад намагалися виступати миротворцями та вирішувати такі конфлікти за допомогою комунікації.

...було коментарі. Було, що ромів не треба допускати до влади, не треба ромів якби підтримувати, бо ромів іменно в нашому районі дуже дуже багато і вони можуть захватити наші села даже, даже можуть забирати райони. Тіпа вони будуть, ну, командувати нами, а не ми з ними. І їх треба, ну вони ущемляли даже, можно сказати, обзивали нецензурними словами.

Арсеній, Закарпатська область

Да конечно, это присутствует. Но у меня были пару моменты, но я... очень-очень-очень мало таких прецедентов было, по-моему два случая, когда кто-то из громады вот сказали, что, типа, вот нам не хватало еще цыган в политике.

Рустам, Одеська область

Було. Ну, особисто проти мене не було, але проти партії було. Це публічно і онлайн було. Ситуація була така, що знайшли якусь помилку при перерахуванні коштів на рахунок (нерозбірливо), перерахував кошти фізичної особи, а не політичної партії, і стало приводом для того, щоб нас не зареєструвати в ТВК.

Роберт, Закарпатська область

Конкретно вот, скажем, лично ко мне и нет, но там был такой момент: партия называлась «Нам тут жить», и там были такие вот армяне, цыгане – «типа «Нам тут жити», а де ж жити нам?».... Как бы это название переиграно, что типа нам тут жити, значит не русским там тут жити, такое.

Януш, Херсонська область

Втім, більшість кандидатів від ромських громад не стикалися зі спробами використання їхньої етнічної ідентичності проти них під час передвиборчої кампанії.

При цьому не вдалося з'ясувати, чи ті кандидати, що не стикалися з випадками «чорного піару» проти себе, справді не стикалися з подібними випадками, чи вони свідомо уникали їх. Кандидати від ромських громад потенційно очікували на можливість подібних дискримінаційних дій з боку опонентів, але часто занижували значущість власної участі у виборах, тим самим нівелюючи можливість «чорного піару» в їхньому напрямку.

...политическими оппонентами? Нет, такого не было. Не сталкивался, слава богу. Все ровно так прошло. Ну, понимаете, я как бы ни тот такой прямо игрок и соперник, с которым, на которого нужно было обращать внимание.

Володимир, Одеська область

Нет, не было такого. У нас тут более-менее, скажу, толерантные люди, а такого не было чтобы именно затрагивали национальные вопросы. Вот, по крайней мере я этого не слышал, не говорили лично мне.

Руслан, Харківська область

Нет, не было такого. Абсолютно не было. Не было такого. Больше я же говорю, больше по жизни стереотипы и как бы всех под одну гребенку меряют. Как бы вот это больше всего идут - стереотипы. А так нет.

Микола, Дніпропетровська область

Отже, етнічна ідентичність кандидатів від ромських громад відіграла чи не центральну роль у їхніх передвиборчих кампаніях. Частіше за все опитані кандидати не могли оминати питання власної етнічної приналежності в рамках передвиборчих перегонів, але не завжди з власної волі. Тобто майже у кожному передвиборчому кампанію втручалися конкуренти чи просто місцеві жителі, які провокували потенційний конфлікт на ґрунті етнічної ідентичності кандидатів. Також подекуди виникали моменти використання політичними опонентами етнічної ідентичності кандидатів від ромських громад проти них. Абсолютна більшість опитаних кандидатів від ромських громад відкрито маніфестують свою приналежність до ромських громад та свою етнічну ідентичність, вказуючи на фактичну необхідність усунення стигматизації з ромів таким чином. Можна говорити про те, що більшість кандидатів реалізовували власні передвиборчі кампанії як продовження власного ж активізму в справі адвокації прав ромів та захисту громади. Тому можна припустити, що кандидати воліли помічати відвертий «чорний піар» проти них тільки тоді, коли він був помітним та чітко спрямованим саме на їхні особистості, а не на партію взагалі.

РОЗДІЛ 4. ОЦІНКА ДОСВІДУ УЧАСТІ В МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ

4.1. Проблеми та перешкоди, з якими стикнулися кандидати від ромської громади на місцевих виборах

Базовою гіпотезою дослідження було припущення про наявність декількох шарів перешкод для кандидатів від ромських громад під час передвиборчої кампанії, зокрема адміністративно-бюрократичні (юридична сторона ведення кампанії), особистісні (конфлікти з іншими кандидатами на окрузі) та проблеми на ґрунті етнічної ідентичності, про які ішлося у попередньому розділі. Під час інтерв'ю загальна таксономія проблем була підтверджена, але також було виявлено додаткову проблематику передвиборчої кампанії – підкуп виборців та фальсифікації під час підрахунку голосів.

...люди за п'ятсот гривень продалися, вони в той же день забули, а всі проблеми залишилися так, як вони і були і є

Світлана, Закарпатська область

...все территориальные комиссии, которые передавали результаты в область на подсчёт, область должна была посчитать по протоколам и ставить свою резолюцию и передай дальше. Они те результаты, которые передавала территориальной комиссии, они фактически откуда еще процентов правильно не посчитали. То есть, например, если протокол передали с района, там примерно тысячу голосов, комиссия, несмотря на то, что уже протоколы подписанные, печать стоит, подсчитаны тысячи голосами, они посчитали их там семьсот – шестьсот.

Рустам, Одеська область

... я не был готов ко многим вещам абсолютно. У меня была какая-то такая наивность, то, что всё будет хорошо... когда день выборов уже приближался, я, скажем, [в] какой-то мере уже расслабился, и тогда я увидел момент, к которому я был вообще не готов – то есть открыто подкупали выборцев, прям недалеко от входа в дильницу... Ну, в этот момент я понял, что я уже потерял, теряю ситуации, то есть контроль над ситуацией, и я не знаю, как это теперь всё исправить, потому что выборы уже вот идут сейчас и это происходит в эту минуту и так быстро действовать, но я не знал, что нужно как делать...

Януш, Херсонська область

Здебільшого адміністративно-бюрократичні проблеми та особистісні проблеми, що переходили у площину міжпартійної конкуренції, вирішувались за допомогою партії, запрошених у регіони політтехнологів та / або юристів (з партійної структури або працюючих на громадських засадах).

Конкретно со мной ничего особого такого [очевидных проблем] не было. С моими вот ребятами, тоже ромы, которых я, в принципе, так же сюда включил в процесс, там просто целый список ребят. Он, грубо говоря, пропал, и ребята не стали даже кандидатами. Это список был наших кандидатов ромов по отдельному округу, здесь же в Одесской области, который просто не пропустили, потому что приехали с этого же округа действующая власть, которая решила идти тоже от этой партии

Володимир, Одеська область

Бюрократичні проблеми, ну, знову ж таки, це цей виборчий фонд. Були проблеми. Щас на неї дивлюся, взагалі не проблема. Просто я на той момент не знав, як воно робиться, це все.

Костянтин, Кіровоградська область

В нас не хотіли приймати, були там пару ошибок, ну, за які вони преDIRалися, це було в... в ТВК. Я так думаю, що вони, що їх просто проти нас настроїли. І вони приDIRалися: то прізвище там не таке, то буква не совпадає так, як в паспорті указано. Но я розумію, що це і також є помилкою, дійсно. Але ж не настільки, щоб такі от скандали нам устривать.

Юлія, Чернігівська область

Одне мені, що не подобається у нашій виборчій системі, про те, що потрібно людині набрать двадцять п'ять відсотків. А щоб набрать двадцять п'ять відсотків це надо, щоб люди розуміли, за кого голосувать, як голосувать. У нас не тільки ромы, а вся наша громада, вся наша Україна, не розуміє, як голосувать.

Володимир, Черкаська область

Ну, вообще, как бы, всю бумажную волокиту взяли, я же говорю, на себя сотрудники партийной организации, то есть и в том числе секретарь нашей рады, которая возглавляла нашу ячейку партийную на выборах в ОТГ. Поэтому я был огражден от бюрократической волокиты

Вадим, Харківська область

Частина опитаних кандидатів від ромських громад під час розмови про проблеми та перешкоди у проведенні їхніх кампаній контекстуально говорили про безпекові аспекти передвиборчого процесу – надмірна увага публіки та конкурентів створювали напружену атмосферу, про яку вони воліють або не говорити зовсім, або намагатися універсалізувати проблему через одне джерело. Зазвичай такими джерелами ставали своя ж або опозиційна партійна структура в регіоні, політичні конкуренти або дискримінація щодо інших представників ромської громади.

ми зрозуміли, коли ми ідемо в Виноградівському районі і попадаємо в одному ресторані, де ромів не обговорюють. Якщо ставиш там банери в Виноградово у менше місті, зривають його зразу з угроженнями. По друге, житло ромам, не має право ром купити. Оренду взяти допустим, як другі люди під офіс. Це трудними путями, но ми очікували більше. Було таке, що нам уgroжали конкретно на піку фізичною силою...

Арсеній, Закарпатська область

В нас була одна політична партія «Альтернатива», яку створили люди, які були служили в АТО, і вони йшли проти нашої партії дуже сильно, в нас були три суди. Але ми виграли всі суди і ми пішли на вибори, і ми перемогли.

Роберт, Закарпатська область

То есть максимум с чем я встречался, это с негативными как бы комментариями в социальных сетях. Они были направлены на дискредитацию, так скажем, нашей партии и освещение ее с темного бока.

Антал, Харківська область

Більшість з цих проблем ретроспективно викликають обурення та фрустрацію в опитаних кандидатів від ромських громад. Водночас, частина опитаних схильється до нормалізації адміністративно-бюрократичної тяганини, вказуючи на «природність» таких процесів у будь-яких взаємодіях з державними інститутами та проце-

дурами. Досвід громадської діяльності для більшості кандидатів був джерелом базової рівноваги. Цей досвід допомагав як вирішувати особистісні конфлікти, так і адресувати специфічні юридичні проблеми. Подекуди, коли перешкоди під час передвиборчої кампанії стосувалися проблематики етнічної ідентичності кандидатів від ромських громад, на допомогу приходив певний досвід роботи в громаді та найпростішої медіації конфліктів. Це, потенційно, було сильною стороною опитаних кандидатів та може слугувати як цінна якість для передвиборчих кампаній у майбутньому.

Мені було достатньо порозмовляти з цими людьми, і всі якісь інші суперечки, над ними ставилась крапка.

Костянтин, Кіровоградська область

Пыталися вести конструктивный диалог с предоставлением доказательств, то есть [не] на пустых слова, а каждое наше общение было предоставлено доказательств наших слов.

Антал, Харківська область

Так, ми, як важко було зареєструватись, був... була телефонна розмова Проторченко із головою ТВК, балакали, спілкувались. Ну, мабуть їх попросили, мабуть... Ну, це може громко сказано, але, мабуть, і попросили, щоб тормозили ці питання. Але після цієї розмови ми досить швидко зареєструвались. То єсть допомога була, всестороння була допомога, допомога була моральна, допомога була, скажем так, матеріальна, ну матеріали для разработки оцих от флаєров для всього. То єсть допомога була на всі сто відсотків.

Богдан, Чернігівська область

Отже, під час передвиборчої кампанії кандидати від ромських громад стикнулися з проблемами на адміністративно-бюрократичному, етнічному та особистісному рівнях. Здебільшого це не були великі конфлікти чи перешкоди, скоріше загальні рутинні проблеми – неможливість зареєструватися, конфлікти з опонентами та опозиційними партіями, маніпуляція стереотипами щодо ромів. Партійні організації, від яких балотувалися представники ромських громад, за можливості вирішували частину проблем, особливо якщо вони стосувалися реєстрації кандидатів та пов'язаних з цим процесом проблем. Особистісні проблеми та конфлікти на ґрунті етнічної ідентичності опитаних кандидатів здебільшого вирішувалися або, принаймні, адресувалися кандидатами самотійно або із застосуванням мереж активістів.

Проблема підкупу виборців, особливо мешканців ромських поселень та взагалі місцевих ромів, періодично виникає в деяких інтерв'ю, подекуди називаються конкретні розцінки підкупу. Втім, через емоційність проблеми важко визначити, наскільки зваженими є ці твердження.

Узагальнюючи, можна відмітити, що керування кризами під час передвиборчої кампанії потенційно стало важливим досвідом для більшості представників ромських громад. Первинна фрустрація щодо адміністративно-бюрократичних проблем залишила неприємні спогади, але це також стало досвідом у царині менеджменту передвиборчих кампаній для більшості опитаних кандидатів. Маючи, в середньому, високий рівень мотивації, кандидати від ромських громад тяжіють до самостійного вирішення більшості проблем під час кампанії, та звертають увагу на певний рівень неузгодженості передвиборчих процедур та шляхів вирішення проблем в рамках виборчого процесу.

4.2. Оцінка власного досвіду та готовність до подальшої участі у публічній політиці

Серед опитаних кандидатів від ромських громад побутує загальне враження про місцеві вибори як позитивний досвід, який, втім, має велику кількість зауважень. Позитивним кандидати від ромських громад вважають можливість отримати розуміння механіки передвиборчої кампанії «з перших рук» та спілкування з виборцями. Можна припустити, що, навіть маючи доволі великий досвід громадянського активізму, не всі опитані кандидати від ромських громад мали раніше змогу активної та насиченої взаємодії з громадою (ромською чи будь-якими іншими).

Ну, позитивное то, что общение с людьми. Вот, например, с ромами, я больше на аудиторию с ромами. Я их собирал по всей Одесской области и собирал абсолютно всех ромом, кто проживает, кто переехал. И для них это была такая, впервые так называемая сходка ромская, только по политическим проектам, не какие-то там разборы, не какие-то там выяснения отношения, а именно консолидировано быть вместе, поддерживать своего кандидата на местных выборах. Это было впервые, для них это было удивительно. И в процессе разговора они задают вопросы, например: что депутат будет решать за нас, какие вопросы, чем это может быть полезно нам?

Рустам, Одеська область

Позитивно було то, що опыт єсть. То, що ми на практике, лично я, увидел, как это может работать. А в плане бюджета понятно, насколько это все занимает, какой бюджет необходим, с какими людьми нужно, в каких сфера это нужно двигать, каких подключать профессионалов, какого уровня, то єсть в таком плане - это позитивное.

Володимир, Одеська область

[Из] позитивного было общение с людьми, то єсть очень много выявилось в процессе общения острых проблем, о которых я ранее не знал. Например, проблемы были на моем округе с освещением улиц, то єсть тёмное время суток ни один фонарь, то єсть, не горел.

Антал, Харківська область

Ну, позитивне - це те, що команда була гарна. Дуже гарні люди, які зараз осталися з нами, які нас підтримують, підтримують по громадській організації. Ми далі працюємо, працюємо у нашому місті, стараємось допомогти.

Юлія, Чернігівська область

Позитивен сам опыт, потому что, как бы, не знал, как это все происходит, как это, что нужно делать для этого. Это из позитивного.

Руслан, Харківська область

Ну от, ну я бачу тільки плюс, що я балатувалася в депутати. Це для мене плюс тому, що якось я більше стала там вчитувати і цікавитись, взагалі ж було стимулом там гендерна політика, це ж економія часу, економія бюджету, економія ресурсу будь-якого, якщо його брати через, ну як, вирішувати питання, брати через гендерну політику, це швидкість і час, і гроші, і результат набагато кращий. Адже, дивлячись з інших європейських країн, коли вони, ну, якби дотримуються гендерної політики, то в них якось, я не знаю, не можу казати, що в них життя краще, але вони краще людей чують, а люди краще чують їх, і немає цих сутічок постійних, як у нас.

Марина, Чернігівська область

Говорячи про негативні аспекти досвіду політичної участі представники ромських громад вказують на численні недоліки як з боку виборчої системи, зокрема нарікання на пізню зміну Виборчого кодексу України, так і щодо браку повноцінного усвідомлення складності передвиборчого процесу та проведення політичної кампанії – яким чином організувати агітаційну роботу, як скласти команду, кого винаймати та до кого звертатися під час кампанії, коли виникають проблеми. Певними кандидатами від ромських громад було витрачено багато часу та інших ресурсів тільки для того, щоб з'ясувати технічні деталі проведення кампанії. Проблемним виявився також сам день виборів, який вимагав підвищеної уваги команди кандидатів до процесу підрахунку голосів, а також самого перебігу голосування. Очевидно, узагальнюючим негативним досвідом була поразка більшості опитаних кандидатів від ромських громад на місцевих виборах 2020 року.

Дуже великі переживання, дуже великий стрес! Особливо день виборів та підрахунок голосів.

Костянтин, Кіровоградська область

Негативная, мне очень не понравилось то, что из-за вот этого законодательного изменения выборов на местных уровнях люди просто-напросто начинают друг друга как-то дискредитировать, друг на друга злиться. То есть это уже идёт какая-то грязная борьба, это не такие выборы, как когда можно идти самовысужденцем, когда можно идти беспартийным. Вот это вот оставило такой не очень хороший осадок. Я считаю партийными списками можно идти в Верховную Раду, но никак не на местном уровне.

Вадим, Харківська область

У мене негативне враження про мою участь у цьому виборчому процесі із-за того, що я помилюся в першу чергу це з командою. Вибір, конечно, в мене впав початком, ну якби, в ілюзії. Я попав в ілюзію, коли домовленості були одні, а потім під час виборчого процесу все помінялося, і вже коли тебе зареєстрували і ти розумієш, що тебе рахують взагалі технічним кандидатом, тільки щоб пройшла там перша тройка, і все робилося для цього. І коли ти вказував на ці речі, то публічно висміювали і говорили, що це неправда, це глупості. Ну, а вже в кінці воно то вийшло, і даже коли тебе твій депутат перекупує твої голоси, то для мене це негативний досвід.

Роберт, Закарпатська область

Позитивно то, что я поняла, что политика - не мое. Что это акулы, которые загрызут всех! Что у них другой интерес на самом деле, не тот, который я преследую. Я больше стала понимать красивые лозунги государства или красивые слова, понимая о том, что это просто слова. Если до этих пор я верила, доверяла, то я сейчас понимаю, что это все бред.

Елеонора, Закарпатська область

Не навчалися точної конструкції виборчої комісії, як правильно начало реєстрації іменно в партії, яким чином і які с'їзди мають, які конференції мають бути. Іменно ці моменти в нас, які ми вважаємо, це в нас негативна сторона. Пропустили ти моменти, що ми мали знати, що ми маємо присутувати максимально на всі збори.

Арсеній, Закарпатська область

С негативного то, что не знали... что должен был быть человек, который, как бы, занимался именно агитационной кампанией. Потому что я не имею большого опыта в этом, пришлось мне самому и, как оказалось, что не хватило мне моего опыта, так сказать вот. Но а так все спокойно в плане бюрократии не было.

Руслан, Харківська область

Негативні сторони досвіду участі у виборах в якості кандидатів представниками ромських громад скоріше конструюються як «уроки», тобто досвід, який вони отримали на практиці, помилки і недоліки їхньої кампанії, яка багато в чому залежала від них самих. Втім, ми бачимо, що багато кандидатів невдоволені самою організацією виборчого процесу, адміністративними діями власних партій та опонентів, а також тих, хто ще знаходиться при владі.

Важливим є те, що більшість опитаних представників ромських громад, що балотувалися на місцевих виборах 2020 року, не вважають, що їм не дали виграти вибори та не звинувачують інших учасників виборчого процесу у своїй поразці. Сприймаючи весь процес як власний досвід, також більшість опитаних вказують на своє потенційне бажання балотуватися на виборах у майбутньому. При цьому вони готові як повторно балотуватися на місцевому рівні, так і реалізовувати більшу амбіцію впливу на регіональну та національну політики.

Ну, хочу продовжувати, щоб допомагати своїм ромам. Буду балотуватися.

Артем, Закарпатська область

Ну, Верховна Рада [балотуватися в майбутньому] то, це вже там вже більше серйозні, канешно, підходи до життя. Ну, давайте поспробуєм ці прожити вибори, як воно буде, а потім будемо бачити.

Володимир, Черкаська область

В будущем буду пытаться, конечно. На уровне, ну пока на уровне района, своего района. Почему? Потому что надо начинать с малого, чтобы меня люди как бы увидели, узнали.

Руслан, Харківська область

Да, я хочу просто партию, яку я колись створював, хочу її продвигати. Я зрозумів для себе один позитивний момент, що, незважаючи відома партія чи не відома, якщо добре спрацювати, спрацювати з командою, то вона має повний шанс виграти.

Роберт, Закарпатська область

Ми будемо далі балотуватися через п'ять років від Надії Савченко, з її підтримкою, з моєю командою, яка є, сто процентів. Я хочу в своєму місті навести лад.

Юлія, Чернігівська область

У меня цель баллотироваться в будущем есть и в ближайшее время я планирую баллотироваться в законодательстве, что там какие правила нужны в парламент, на следующие ближайшие выборы.

Рустам, Одеська область

Да. На данный момент я рассматриваю покаместь местное самоуправление.

Антал, Харківська область

Важливим фактором таких роздумів про майбутні вибори та взагалі про політичне майбутнє кандидатами від ромських громад, особливо більшістю, які зазнали поразки на минулих виборах, стає продуктивна рефлексія щодо того, яким чином вони тепер, спираючись на отриманий досвід, зорганізували б свою передвиборчу

кампанію. Так само, як і на місцевих виборах 2020 року, представники ромських громад хотіли б балотуватися в майбутньому власне через бажання допомагати своїй громаді та продовжувати адвокаційну роботу в підтримку ромського населення взагалі. Оскільки це залишається основним драйвером особистого вибору виходу в поле публічної політики, навіть досвід програшу на виборах сприймається як корисний досвід та, подекуди, як певна можливість для «підвищення кваліфікації» як громадських активістів.

Буду дивитися. Яка мотивація? Чи пройду, чи ні? Чи єсть резон з цього? Потрібно адекватно, можна і на президента подати, але самі розумієте. Потрібно за цей, у мене буде час оцінити свої можливості та підтримку, звісно. Ну, за місцевий рівень я взагалі тепер не переживаю. З тим результатом, [з] яким я пройшов до селищної ради, я не хвилююсь тепер абсолютно.

Костянтин, Кіровоградська область

Главная мотивация, это помочь моему городу дальше развиваться, чтобы в нём было комфортно жить не только мне, но и другим людям пусть. Я надеюсь тут оставаться до конца жизни, то есть моим детям, внукам, им жить, чтобы дальше он, как бы сказать, процветал, чтобы был очень комфортный для жизни.

Антал, Харківська область

...было бы неплохо создать какую-то рабочую группу либо попросить фонд, чтобы можно было стратегически, с учетом всех этих грязных выборов, стратегически построить вот какую-то технологию достучаться до громады. Потому что действительно это очень сильные ограничения другими политическими партиями, чтобы любым способом, чтобы команды не выходили к другим кандидатам.

Рустам, Одеська область

Но вот уже сейчас прошло время немного и я уже в каком-то таком состоянии, типа, не знаю, буду принимать участие, не буду. Но если буду принимать, то только вот с целью победы, не для участия просто.

Януш, Херсонська область

Я хочу змінювати життя на краще і змінювати в першу чергу ставлення до ромського населення. Для мене це пріоритет.

Богдан, Чернігівська область

Отже, більшість представників ромських громад, які брали участь у місцевих виборах 2020 року, схильні сприймати їх як формаційний досвід – корисний, але не в усьому приємний. Переживши «зіткнення» з системою, яка принципово не створена для самостійних активістів, що воліють бути обраними у органи місцевого самоврядування. Представники ромських громад здебільшого зберегли мотивацію до просування власного порядку денного, ставши частиною владних інститутів. У кожному окремому випадку проблеми, з якими стикалися кандидати від ромських громад, вимагали залучення додаткової допомоги – від партії, професійних юристів або знайомих, що готові допомогти. Це вказує на загальне слабе місце кампаній майже всіх опитаних кандидатів – відсутність повного розуміння механіки виборчого процесу, зокрема бачення виборчого процесу як командної роботи, тобто необхідність залучення людей до своєї кампанії та організації її як повноцінного «проєкту». На особистісному рівні, втім, частина кандидатів вже мали досвід роботи зі стереотипами щодо ромів та ромських громад і мали базові навички вирішення конфліктів засобами медіації. Для іншої частини кандидатів особистісні конфлікти також ставали перешкодою для нормального проведення передвиборчої кампанії. Зрештою, майже всі кандидати від ромських громад схиляються до повторної участі у виборах в найближчому майбутньому, хоч деякі з опитаних і хотіли б балотуватися у центральні та обласні законодавчі органи влади, більша частина схильна продовжувати роботу в рамках своєї громади.

РОЗДІЛ 5. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Ми пропонуємо поглянути на **дві форми рекомендацій** для розвитку якісної політичної участі представників ромських громад, а саме: **цілі та активності**.

Цілі. В результаті тривалої якісної комунікації з представниками ромських громад України, які вже мають великий досвід громадянської та, частково, політичної участі, можна говорити про наступні три цілі, досягнення яких може покращити якість політичної репрезентації ромів:

1. Розвиток кадрового потенціалу політичних лідерів, менеджерів політичних проектів та активістів. Для проведення успішної передвиборчої кампанії недостатньо мати помітних лідерів, які представляють ромські громади. Говорячи про досвід участі в виборах, більшість співрозмовників в рамках цього дослідження вказували на нестачу знань і навичок проведення передвиборчої кампанії: юридичні аспекти кампанії, побудова фінансово-незалежної та ефективної кампанії, комунікаційні стратегії, тощо. Опитані представники ромських громад, що балотувалися восени 2020 року, є талановитими, впевненими та артикульованими лідерами (дійсними чи майбутніми) своїх громад. Втім, для того, щоб не залежати від партійних організацій, які і надалі залишатимуться головними фасилітаторами можливості потрапляння у органи місцевого самоврядування, варто працювати в напрямку розвитку:

- Фінансової та юридичної грамотності в сфері організації передвиборчого процесу (базові знання Виборчого кодексу України, процедуру реєстрації кандидатів різних рівнів, створення виборчого фонду, тощо);
- Взаємодія з громадськістю та організація агітаційної роботи (залучення волонтерів, агітаційні стратегії, моніторинг потенційних виборців, просвітницька робота в сфері виборчих прав ромів);
- Стосунки з партійними організаціями та протидія маніпуляціям (практика спостерігачів на виборчих дільницях, протидія використанню ромів як «технічних» кандидатів);
- Напрацювання «теплих» контактів з медіа та підвищення впізнаваності ромських лідерів серед інших;
- Підвищення спроможності у формуванні та ефективному керівництві командами під час передвиборчої кампанії (залучення спе-

ціалістів до розробки стратегії кампанії, навчання агітаторів, залучення спонсорів, тощо);

- Напрацювання навичок кризових комунікацій під час передвиборчого процесу (реагування на «чорний піар»);
- Попередження та реагування на порушення передвиборчого та виборчого процесів (підкуп виборців, нелегальна агітація, порушення виборчого законодавства у день виборів тощо).

2. Створення традицій, структури та механізмів, що сприяють та заохочують постійну роботу з громадськістю та просвіту для розвитку політичної культури. Визначальною характеристикою політичного життя ромів є недостатньо дієвий та структурований зв'язок між ромськими політичними лідерами та виборчим округом, який вони хочуть представляти. Цей розрив повинен бути подоланий виробленням традицій, структур та механізмів, які пов'язують ромських лідерів зі своїми громадами (не обов'язково виключно ромськими). Кандидати мають знати принаймні декілька стратегій якісного залучення населення своїх округів та, найважливіше, вибудовувати сильні та сталі зв'язки з громадою. Як показують приклади Володимира Бамбули та Костянтина Мусенко – близька робота з населенням округу може дати якісний результат під час виборів. Ці взаємодії з громадами можуть мати різну форму, але деякі загальні зауваження та пропозиції, які здаються доречними для стану ромів в Україні, наведені нижче:

- «Таун-холли» або зустрічі з громадами. Регулярні збори громади округів та просто населеного пункту, що встановлюють відкриту комунікацію, побудовану на довірі між громадою та обраними ними (і необраними) ромськими (та неромськими) лідерами було б доцільним початком. Наприклад, кандидати, що воліють балотуватися у майбутньому, та їхні громадські організації могли б за підтримки донорського середовища організувати низку освітніх форумів для кращого інформування громадськості щодо механіки виборів, а також представити склад ромських політичних активістів та кандидатів, згаданих вище.
- Власний політичний проект або міжпартійне об'єднання представників ромських громад, що балотуються на виборах. З огляду на досвід кандидатів на місцевих виборах 2020 року можна говорити про те, що створення окремої «ромської партії» в Україні чи у певних регіонах було б недоцільним. Сьогоднішній політичний клімат в Україні не пропонує можливостей голосувати за партії відповідно до їхніх ідеологічних платформ, тільки за «наближеністю» до електорату.

Тому загальна потреба в регіоні полягає в тому, щоб усі партії стали більш обґрунтованими в політичній ідеології та менш офіційно ідентифікованими за етнічною приналежністю чи іншими особливими інтересами. Таким чином, ромським лідерам варто звернути увагу на можливість напрацювання організаційного потенціалу у власних лавах і таким чином очолювати регіональні політичні проекти та співпрацювати між собою для досягнення мети.

- 3. Включати проблематику ромів до основного порядку денного та розширити коло питань, щоб збільшити кількість та якість представництва ромів у владі та досягти критичної маси, необхідної для досягнення цілей вироблення політики на рівні громади.** Більшість кандидатів від ромських громад не балотувалися на округах, де щільно проживає ромське населення. Отже, враховуючи великий потенціал більшості кандидатів як активістів від ромської громади, їм необхідно випрацювати політичну базу, яка б охоплювала проблематику поза питаннями, актуальними для ромів. Подібний плюралістичний підхід, працюючи з існуючими основними політичними партіями та через них, підніме загальне відчуття наближеності ромської громади до її інших частин. Такий підхід буде апелювати до кращих цінностей громадян, а в довгостроковій перспективі пом'якшить напруженість між різними етнічними групами країни, допоможе де-стигматизувати ізольованих ромів (там, де є ромські поселення) та уникнути громадянської боротьби, якої часто бояться інші представники громад. Одним з основних засобів включення ромської проблематики у загальний порядок денний є активніша участь кандидатів у політичних проєктах та партіях на «мейнстрімному» рівні. Взагалі, політичні партії об'єднують і представляють соціальні інтереси та забезпечують структуру для політичної участі. Вони готують політичних лідерів, які візьмуть на себе роль в управлінні суспільством. Як учасники виборів вони беруть під свій контроль владу або служать в опозиційній якості, що безпосередньо впливає на дії влади. Здійснення політичної влади в уряді означає участь у політичних партіях. Тобто більш-менш постійна участь ромських лідерів, особливо молоді, у структурах, для яких вибори є частиною життєвого циклу, може дати позитивний якісний вплив на поступове збільшення включеності представників ромських громад у репрезентативні органи влади.

Беручи до уваги проговорені під час глибинних інтерв'ю проблеми та можливості, ми виробили наступні **активності, принципи та пріоритети** для успішного розвитку політичної участі представників ромських громад на місцевому та національному рівнях:

- 1. Всебічний розвиток лідерів та громад.** Як і політичний розвиток та виклики участі перед ромами, політична участь ромів має бути всебічною та ретельно націленою на низові політичні організації, стратегічне планування, громадянську освіту, організацію громад, агітаційну роботу з населенням та управління.
- 2. Робота «в довгу».** Інтерв'ю з кандидатами від ромських громад показали, що більшість з них не планували балотуватися на місцевих виборах 2020 року до другої половини літа. Для побудови якісної кампанії необхідно підтримувати політичних лідерів та політично-вмотивованих представників ромських громад заздалегідь. Цей термін та ця темпоральна дистанція необхідні для проведення заходів з розробки та підготовки програми в рамках місцевого та національного виборчого циклу.
- 3. Фокус на молодшому поколінні та жінках.** Серед опитаних під час дослідження кандидатів від ромських громад молоде покоління у віці до 40 років, як правило, більш мотивоване і відкрите, менше заплямоване минулим і зобов'язане йому. Отже, робота з молодшим поколінням як найбільш життєздатною групою для переорієнтації та збільшення політичної участі на рівні громад та країни може потенційно принести якісніші результати у довготерміновій перспективі.
- 4. Надати пріоритет розвитку місцевих проєктів та активістів.** На місцевому рівні спільні зусилля щодо забезпечення базової політичної організації та підготовки потенційних політичних лідерів від ромських громад призведе до конкуренції, яка кине виклик традиційним політичним формулам, які погано обслуговують ромське населення. Взагалі кажучи, міста та селища – на відміну від національної політичної арени – ідеальні місця для реалізації освітніх та організаційних ініціатив у сфері політичної участі.
- 5. Підготовка до врядування.** Частина респондентів у даному дослідженні вже мала досвід співпраці з місцевими органами самоврядування та мали узагальнене розуміння можливостей місцевого самоврядування. Втім, враховуючи універсальну проблематику, яку підіймали опитані кандидати від ромських громад, та їхнє бажання вирішити проблеми ромів у їхніх громадах, необхідною вдається тренінг майбутніх політичних лідерів громади щодо можливостей органів самоврядування та можливостей, які надає участь у цих органах. Можна рекомендувати, щоб навчання включало в себе: основи врядування, законодавчий процес на різних рівнях влади, бюджетування, основи європейської інтеграції, партнерство між державним та приватним сектором для економічного розвитку, переговори та відносини з виборчими округами.

Проблеми, з якими стикаються роми, висуваючи свою кандидатуру на вибори, та взагалі щодо політичної участі – числені і складні. Важливим для їх вирішення є активна, широка участь ромів у політичному процесі для стратегічного представлення і розвитку своїх громад. Це вимагає, насамперед, індивідуального навчання навичкам, але також і більш зручного політичного, соціального та економічного середовища, посиленої політичної організації та стратегій, що дозволяють забезпечити політичне різноманіття серед ромів, одночасно просуваючи колективні інтереси як частини громад, в яких вони проживають.

ДОДАТОК – ГАЙД ДО ОПИТУВАННЯ

Гайд до глибинного інтерв'ю в рамках дослідження фонду «Відродження» щодо участі представників ромської громади у місцевих виборах 2020 року

Дісклеймер: Дане дослідження проводиться з метою вивчення досвіду участі представників ромської громади України у місцевих виборах 2020 року. Нас цікавить ваш персональний досвід, тому не соромтеся висловлюватися так, як ви думаєте. В цьому інтерв'ю немає правильних і неправильних відповідей, тому ми заохочуємо вас бути максимально щирими.

Наша бесіда буде записуватись, це потрібно для того, щоб потім можна було більш детально відновити в пам'яті, про що йтиметься сьогодні.

- 1) Конфіденційність – оговорити
- 2) Відеозапис – попередити
- 3) Мова дискусії – оговорити
- 4) Основні правила:

- щирість відповідей
- висловлення власної думки
- немає правильних або неправильних відповідей

Знайомство з респондентом.

РОЗДІЛ 1. МОТИВАЦІЯ

1. Коли саме ви вирішили висувати свою кандидатуру на вибори?
2. Хто вас підтримує у вашому рішенні? Хто ні?
3. Коли ви приймали рішення щодо участі в виборах, наскільки добре ви розуміли їхню механіку? (процес подання документів, необхідність партійної афіліації, фінансове навантаження тощо)

РОЗДІЛ 2. ПАРТІЙНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ

1. Чи були ви членом якоїсь політичної організації до місцевих виборів 2020 року? (якщо так - яких, коли)
2. Яким чином ви вирішували від якої партії балотуватися?
3. Хто впливав на ваше остаточне рішення?

РОЗДІЛ 3. ПАРТІЙНА ПОЛІТИКА

1. Чи ви мали можливість впливати на порядок питань та меседжів партії?
2. Наскільки автономним ви себе почували в плані формування власного порядку денного?
3. Чи була можливість звертати увагу на проблеми притаманні здебільшого ромській громаді?

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІКА КАМПАНІЇ

1. Хто був відповідальним за проведення вашої передвиборчої кампанії?
2. Яким чином проходила передвиборча кампанія? Де та як проходили публічні події? Яким був вплив карантинних обмежень?
3. Чи допомагала партія у проведенні кампанії?
4. Який вплив мала ваша етнічна ідентичність на вашу кампанію? Якщо так, то який? Вам це допомогало, чи навпаки, погіршувало загальну атмосферу передвиборчої кампанії?

РОЗДІЛ 5. ОСОБИСТИЙ ВИМІР КАМПАНІЇ

1. Чи була в вас певна власна "цільова аудиторія", електорат на який ви умовно працювали? Якщо так, хто це?
2. Чи впливала ваша етнічна ідентичність на передвиборчий процес? Якщо так, то яким чином?
3. Вам доводилося приховувати свою етнічну ідентичність під час передвиборчого процесу? У яких ситуаціях?
4. Чи стикалися ви з випадками використання вашої етнічної ідентичності проти вас вашими політичними опонентами? Чи були взагалі випадки «чорного піару» спрямовані проти вас?

РОЗДІЛ 6. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРЕШКОДИ

1. Під час передвиборчої кампанії вам доводилося стикатися з певними проблемами чи перешкодами? Якого вони були характеру? Чи очікували ви їх?
2. Яким чином ви вирішували проблеми щодо кампанії? Чи допомагала вам партійна організація у їхньому вирішенні?

РОЗДІЛ 7. ДОСВІД ТА ОЦІНКА

1. Як, загалом, ви оцінюєте свою участь у виборчому процесі? Що було позитивного, що негативного?
2. Чи маєте на меті брати участь у виборах у майбутньому? Якого рівня? Якщо так, то якою є мотивація?
3. Яких знань та навичок вам не вистачило під час передвиборчого процесу?
4. Якщо б в вас зараз була можливість дати собі пораду під час рішення брати участь у виборах - якою б вона була? Чому?